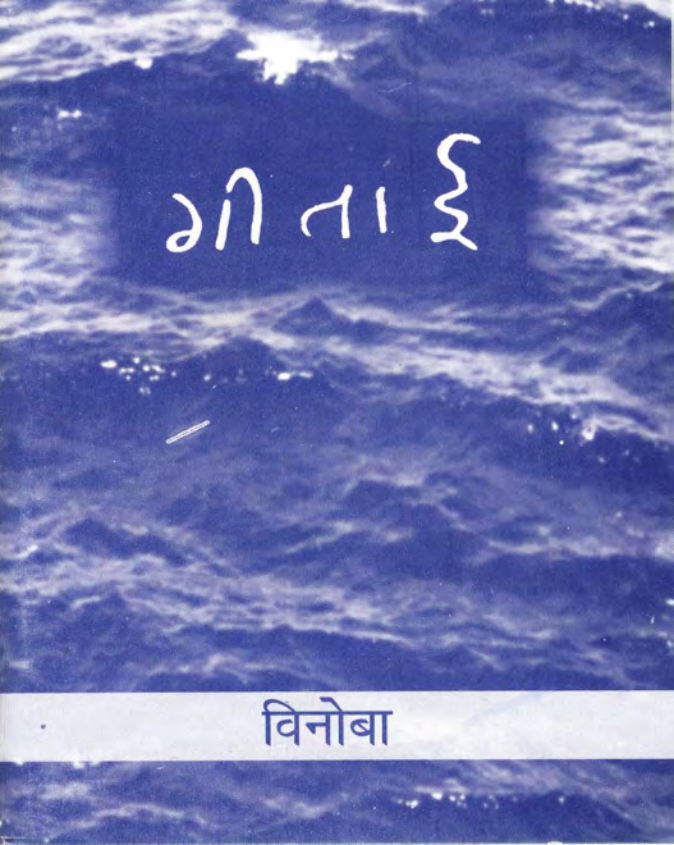

મીતાઈ

વિનોબા

श्रीमद्भगवद्गीता उपनिषदाचाचा मराठी अनुवाद

क्र	अध्याय	पान	श्लोक संख्या
क्र	१ <u>अर्जुनाचा विषाद</u>	१	४७
क्र	२ <u>आत्मज्ञान व समत्वबुद्धी</u>	९	७२
क्र	३ <u>कर्मयोग</u>	२०	४३
क्र	४ <u>कर्मयोग सहकारी साधना</u>	२६	४२
क्र	५ <u>दुहेरी कर्मावस्था</u>	३२	२९
क्र	६ <u>चित्तवृत्ती निरोध</u>	३६	४७
क्र	७ <u>प्रपत्ति किंवा ईश्वर शरणा</u>	४३	३०
क्र	८ <u>प्रयाण साधना: सातत्ययोग</u>	४८	२८
क्र	९ <u>मानवसेवेची राजविद्या: समर्पणयोग</u>	५३	३४
क्र	१० <u>विभूती चिंतन</u>	५८	४२
क्र	११ <u>विश्वरूप दर्शन</u>	६४	५५
क्र	१२ <u>सगुण निर्गुण भक्ति</u>	७५	२०
क्र	१३ <u>आत्मनाम विवेक</u>	७८	३४
क्र	१४ <u>गुणोत्कर्ष व गुणविस्तार</u>	८३	२७
क्र	१५ <u>पूर्णयोग: सर्वत्र पुरुषोत्तम दर्शन</u>	८७	२०
क्र	१६ <u>दैवी आणि आसुरी वृत्तीचा झगडा</u>	९१	२४
क्र	१७ <u>साधकाचा कार्यक्रम</u>	९५	२८
क्र	१८ <u>फलत्यागाची पूर्णता</u>	९९	७८

Page 2 of 111

अध्याय पहिला

धृतराष्ट्र म्हणाला

- 1 त्या पवित्र कुरु-क्षेत्री पांडूचे आणि आमुचे
युध्दार्थ जमले तेव्हां वर्तलें काय संजया ?

संजय म्हणाला

- 2 पाहिली पांडवी सेना सज्ज दुर्योधनें तिथें
मग गेला गुरुपाशी त्यास हें वाक्य बोलिला
- 3 गुरुजी तुमचा शिष्य शहाणा द्रुपदात्मज
विशाळ रचिलें त्यानें पहा पांडव सैन्य हें
- 4 ह्यांत शूर धनुर्धारी युद्धी भीमार्जुनांसह
महा-रथी तो द्रुपद विराट नृप सात्यकी
- 5 धृष्टकेतु तसा शूर काश्य तो चेकितान हि
पुरुजित कुंतिभोजीय आणि शैब्य नरोत्तम
- 6 उत्तमौजा हि तो वीर युधामन्यु हि विक्रमी
सौभद्र आणि ते पुत्र द्रौपदीचे महा-रथी

- 7 आतां जे आमुच्यांतील सैन्याचे मुख्य नायक
सांगतों जाणण्यासाठी घ्यावें लक्षांत आपण
- 8 स्वतां आपण ह भीष्म यशस्वी कृप कर्ण तो
अश्वत्थामा सौमदत्ती जयद्रथ विकर्ण हि
- 9 अनेक दुसरे वीर माझ्यासाठी मरावया
सजले सर्व शस्त्रानी झुंजणारे प्रवीण जे
- 10 अफाट आमुचें सैन्य भीष्मानी रक्षिलें असे
मोजकें पांडवांचें हें भीमानें रक्षिलें असे
- 11 राहूनि आपुल्या स्थानी जेथ ज्यास नियोजिलें
चहूंकडूनि भीष्मांस रक्षाल सगळेजण
- 12 हर्षवीत चि तों त्यास सिंह नाद करुनियां
प्रतापी वृद्ध भीष्मानी मोठयानें शंख फुंकिला
- 13 तत्क्षणी शंखभेर्यादि रण-वाद्यें विचित्र चि
एकत्र झडली तेव्हां झाला शब्द भयंकर ।
- 14 इकडे दिव्य घोडयांच्या मोठया भव्य रथांतुनी
माधवें अर्जुनें दिव्य फुंकिले शंख आपुले

- 15 पांच-जन्य हृषीकेशें देव-दत्त धनंजयें
पौंड्र तो फुंकिला भीमें महा-शंख महा-बलें
- 16 तेव्हां अनंत-विजय धर्मराज युधिष्ठिरें
नकुलें सहदेवेंहि सुघोष मणि-पुष्पक ।
- 17 मग काश्य धनुर्धारी शिखंडी हि महा-रथी
विराट आणि सेनानी तसा अजित सात्यकि
- 18 राजा द्रुपद सौभद्र द्रौपदीचे हि पुत्र ते
सर्वांनी फुंकिले शंख आपुले वेगवेगळे ।
- 19 त्या घोषें कौरवांची तें हृदयेंचि विदारिली
भरुनि भूमि आकाश गाजला तो भयंकर
- 20 मग नीट उभे सारे पुन्हां कौरव राहिले
चालणार पुढें शस्त्रें इतुक्यांत कपि ध्वज
- 21 हाती धनुष्य घेउनी बोले कृष्णास वाक्य हें
अर्जुन म्हणाला
दोन्ही सैन्यांमधें कृष्णा माझा रथ उभा करी

22 म्हणजे कोण पाहीन राखिती युध्द-कामना
आज ह्या रण-संग्रामी कोणाशी झुंजणे मज

23 झुंजते वीर ते सारे घेतों पाहूनि येथ मी
युध्दी त्या हत-बुध्दीचें जे करुं पाहती प्रिय ।

संजय म्हणाला

24 अर्जुनाचें असें वाक्य कृष्णें ऐकूनि शीघ्र चि
दोन्ही सैन्यामधें केला उभा उत्तम तो रथ

25 मग लक्षूनियां नीट भीष्म-द्रोण-नृपांस तो
म्हणे हे जमले पार्था पहा कौरव सर्व तूं ।

26 तेथ अर्जुन तो पाहे उभे सारे व्यवस्थित
आजे काके तसे मामे सासरे सोयरे सखे

27 गुरु बंधु मुलें नातू दोन्ही सैन्यांत सारखे
असे पाहूनि तो सारे सज्ज बांधव आपुले॥

28 अत्यंत करुणा-ग्रस्त विषादें वाक्य बोलिला

अर्जुन म्हणाला

कृष्णा स्वजन हे सारे युध्दी उत्सुक पाहुनी

- 29 गात्रेंचि गळती माझी होतसे तोंड कोरडे
शरीरी सुटतो कंप उभे रोमांच राहती
- 30 गांडीव न टिके हाती सगळी गळते त्वचा
न शकेंचि उभा राहूं मन हें भ्रमलें जसें
- 31 कृष्णा मी पाहतों सारी विपरीत चि लक्षणें
कल्याण न दिसे युद्धी स्व-जनांस वधूनियां ।
- 32 नको जय नको राज्य नकोत मज ती सुखें
राज्यें भोगें मिळे काय किंवा काय जगूनि हि
- 33 ज्यांच्यासाठी अपेक्षावी राज्य भोग सुखें हि ती
सजले ते चि युद्धास धना-प्राणांस सोडुनी
- 34 आजे बाप मुलें नातू आमुचे दिसती इथें
सासरे मेहुणे मामे संबंधी आणि हे गुरु
- 35 न मारुं इच्छितों ह्यांस मारितील जरी मज
विश्व साम्राज्य सोडीन पृथ्वीचा पाड तो किती
- 36 हया कौरवांस मारुनि कायसें आमुचें प्रिय

अत्याचारी जरी झाले ह्यांस मारुनि पाप चि

- 37 म्हणुनि घात बंधूंचा आम्हां योग्य नव्हे चि तो
आम्ही स्वजन मारुनि सुखी व्हावें कसें बरें ॥
- 38 लोभानें नासली बुद्धी त्यामुळें हें न पाहती
मित्र-द्रोही कसें पाप काय दोष कुल-क्षयी
- 39 परी हें पाप टाळावें आम्हां कां समजूं नये
कुल क्षयी महा-दोष कृष्णा उघड पाहतां ।
- 40 कुल क्षयें लया जाती कुल-धर्म सनातन
धर्मनाशें कुळीं सर्व अधर्म पसरे मग
- 41 अधर्म माजतो तेंव्हा भ्रष्ट होती कुल-स्त्रिया
स्त्रिया बिघडतां कृष्णा घडतो वर्ण-संकर
- 42 संकरें नरका जाय कुलघ्नांसह तें कुळ
पितरांचा अधःपात होतसे श्राद्ध लोपुनी ।
- 43 ह्या दोषानी कुलघ्नांच्या होउनी वर्ण संकर
जातीचे बुडती धर्म कुळाचे हि सनातन

- 44 ज्यानी बुडविले धर्म कुळाचे त्यांस निश्चित
नरकी राहणें लागे आलों ऐकत हें असे ॥
- 45 अरेरे केवढें पाप आम्ही आरंभिलें असे
लोभें राज्य-सुखासाठी मारावें स्व-जनांस जें
- 46 त्याहूनि शस्त्र सोडूनि उगा राहीन तें बरें
मारोत मग हे युद्धी शस्त्रानी मज कौरव ।

संजय म्हणाला

- 47 असें रणांत बोलूनि शोकावेगांत अर्जुन
धनुष्य-बाण टाकूनि रथी बैसूनि राहिला ॥

॥

अध्याय दुसरा

संजय म्हणाला

- 1 असा तो करुणा-ग्रस्त घाबरा अश्रु गाळित
करीत असतां खेद त्यास हें कृष्ण बोलिला

श्री भगवान म्हणाले

- 2 कोटूनि भलत्या वेळी सुचलें पाप हें तुज
असें न सुचे थोरांस ह्यानें दुष्कीर्ति दुर्गति
- 3 निर्विर्य तूं नको होऊं न शोभे हें मुळी तुज
भिकार दुबळी वृत्ति सोडुनी ऊठ तूं कसा ॥

अर्जुन म्हणाला

- 4 कसा रणांगणी झुंजूं भीष्म-द्रोणाविरुद्ध मी
ह्यांस बाण कसे मारूं आम्हां हे पूजनीय की
- 5 न मारितां थोर गुरांस येथें
भिक्षा हि मागूनि भलें जगावें
हितेच्छु हे ह्यांस वधूनि भोग
भोगूं कसे भगुर रक्त-मिश्र
- 6 ह्यांचा चि व्हावा जय आमुचा की

कशांत कल्याण असें न जाणों
मारुनि ज्यातें जगणें न इच्छूं
झुंजावया ते चि उभे समोर ।

7 दैन्यानें ती मारिली वृत्ति माझी
धर्माचें ते नाशिलें ज्ञान मोहें
कैसें माझें श्रेय होईल सांगा
पायापाशी पातलों शिष्य-भावे

8 मिलेल निष्कंटक राज्य येथें
लाभेल इंद्रासन देव-लोकी
शमेल त्यानें न तथापि शोक
जो इंद्रियांतें सुकवीत माझ्या ।

संजय म्हणाला

9 असें अर्जुन तो वीर हृषीकेशास बोलुनी
शेवटीं मी न झुंजेचि ह्या शब्दे स्तब्ध राहिला

10 मग त्यास हृषीकेश जणूं हसत बोलिला
करीत असतां शोक दोन्ही सैन्यांत तो तसा ॥

श्री भगवान म्हणाले

11 करिसी भलता शोक वरी ज्ञान हि सांगसी

मेल्याजित्याविषी शोक ज्ञानवंत न जाणती

- 12 मी तूं आणिक हे राजे न मार्गे नव्हतों कधी
तसेचि सगळे आम्ही न पुढेंहि नसूं कधी
- 13 ह्या देही बाल्य तारुण्य जरा वा लाभते जशी
तसा लाभे नवा देह न डगे धीर तो तिथें ।
- 14 शीतोष्ण विषय-स्पर्ष सुख-दुःखांत घालिती
करी सहन तूं सारे येती जाती अनित्य ते
- 15 ह्यांची मात्रा न चालेचि ज्या धीर पुरुषावरी
सम देखे सुखेंदुःखें मोक्ष-लाभास योग्य तो ॥
- 16 नसे मिथ्यास अस्तित्व नसे सत्यास नाश हि
निवाडा देखिला संती ह्या दोहीचा अशापरी
- 17 ज्यानें हें व्यापिलें सर्व तें जाण अविनाश तूं
नाश त्या नित्य तत्वाचा कोणी हि न करुं शके
- 18 विनाशी देह हे सारे बोलिले त्यांत शाश्वत
नित्य निःसीम तो आत्मा अर्जुना झुंज ह्यास्तव ।

- 19 जो म्हणे मारितो आत्मा आणि जो मरतो म्हणे
दोघे न जाणिती कांही न मारी न मरे चि हा
- 20 न जन्म पावे न कदापि मृत्यू
होऊनि मागें न पुढें न होय
आला न गेला स्थिर हा पुराण
मारोत देहास परी मरे ना
- 21 निर्विकार चि हा नित्य जन्म-मृत्यूहुनी पर
जाणें हें तत्त्व तो कैसा मारी वा मारवी कुणा ।
- 22 सांडूनियां जर्जर जीर्ण वस्त्रें
मनुष्य घेतो दुसरी नवीन
तशीच टाकूनि जुनी शरीरें
आत्मा हि घेतो दुसरी निराळी
- 23 शस्त्रें न चिरिती ह्यास ह्यास अग्नी न जाळितो
पाणी न भिजवी ह्यास ह्यास वारा न वाळवी
- 24 चिरवे जाळवे ना हा भिजवे वाळवे हि ना
स्थिर निश्चळ हा नित्य सर्व व्यापी सनातन
- 25 न देखूं ये न चिंतूं ये बोलिला निर्विकार हा

जाणूनि ह्यापरी आत्मा शोक योग्य नसे तुज ।

- 26 अथवा पाहसी तूं हा मरे जन्मे प्रति-क्षणी
तरी तुज कुठें येथें नसे शोकास कारण
- 27 जन्मतां निश्चयें मृत्यू मरतां जन्म निश्चयें
म्हणूनि न टळे त्याचा शोक व्यर्थ करुं नको
- 28 भूतांचे मूळ अव्यक्ती मध्य तो व्यक्त भासतो
पुन्हा शेवट अव्यक्ती त्यामधें शोक कायसा
- 29 आश्चर्य जो साच चि ह्यास देखे
आश्चर्य जो देखत ह्यास वर्णी
आश्चर्य जो वर्णन तेंहि ऐके
ऐके तरी शून्यचि जाणण्याचें ।
- 30 वसे देहांत सर्वाच्या आत्मा अमर नित्य हा
म्हणून भूतमात्री तूं नको शोक करुं कधी ॥
- 31 स्वधर्म तोहि पाहूनि न योग्य डगणें तुज
धर्मयुद्धाहुनी कांहीं क्षत्रियास नसे भलें
- 32 प्राप्त झालें अनायासें स्वर्गाचें द्वार मोकळें

क्षत्रियास महा-भाग्यें लाभतें युध्द हें असें

- 33 हें धर्मयध्द टाळूनि पापांत पडशील तूं
स्वधर्मासह कीर्तीस दूर सारुनियां स्वयें ।
- 34 अखंड लोक गातील दुष्कीर्ति जगती तुझी
मानवंतास दुष्कीर्ति मरणाहूनि आगळी
- 35 भिऊनि टाळिलें युध्द मानितील महा-रथी
असुनि मान्य त् ह्यांस तुच्छता पावशील की
- 36 बोलितील तुझे शत्रु भलतें भलतें बहु
निंदितील तुझें शौर्य काय त्याहूनि दुःखद ।
- 37 मेल्यानें भोगिसी स्वर्ग जिंकिल्यानें मही-तळ
म्हणुनि अर्जुना ऊठ युध्दास दृढ निश्चयें
- 38 हानि लाभ सुखें दुःखें हार जीत करी सम
मग युध्दास हो सिध्द न लागे पाप तें तुज ॥
- 39 सांख्य-बुद्धी अशी जाण ऐक ती योग-बुद्धि तूं
तोडिशील जिनें सारी कर्माची बंधनें जगी

- 40 न बुडे येथ आरंभ न घडे विपरीत हि
जोडा स्वल्प हि हा धर्म तारी मोठ्या भयांतुनी
- 41 ह्यांत निश्चय लाभूनि बुद्धि एकाग्र राहते
निश्चयाविण बुद्धीचे फाटे ते संपती चि ना ।
- 42 अविवेकी वृथा वाणी बोलती फुलवूनियां
वेदाचे घालिती वाद म्हणती दुसरें नसे
- 43 जन्मूनियां करा कर्म मिळवा भोग वैभव
भोगा कर्म-फळें गोड सांगती स्वर्ग-कामुक
- 44 त्यामुळें भुलली बुद्धी गुंतली भोग वैभवी
ती निश्चय न लाभूनि समाधीत नव्हे स्थिर ।
- 45 तिन्ही गुण वदे वेद त्यांत राहें अलिप्त तूं
सत्त्व सोडूं नको सोशीं वदं दे निश्चिंत सावध
- 46 सर्वत्र भरलें पाणी तेव्हां आडांत अर्थ जो
विज्ञानी ब्रह्मवेत्यास सर्व वेदांत अर्थ तो ॥
- 47 कर्मांत चि तुझा भाग तो फळांत नसो कधी
नको कर्म-फळी हेतु अकर्म वासना नको

- 48 फल लाभो न लाभो तू निःसंग होउनी
योग-युक्त करी कर्म योग-सार समत्व चि ।
- 49 समत्व-बुद्धि ही थोर कर्म तीहुनि हीन चि
बुद्धीचा आसरा घे तूं मागती फल दीन ते
- 50 येथें समत्व बुद्धीनें टळे सुकृत-दुष्कृत
समत्व जोड ह्यासाठी तें चि कर्मांत कौशल
- 51 ज्ञानी समत्व-बुद्धीने कर्माचें फल सोडुनी
जन्माचे तोडिती बंध पावती पद अच्युत ।
- 52 लंघूनि बुद्धि जाईल जेव्हां हा मोह कर्दम
आलें येईल जें कानी तेव्हां जिरविशील तूं
- 53 श्रवणें भ्रमली बुद्धि तुझी लाभूनि निश्चय
स्थिरावेल समधीत तेव्हां भेटेल योग तो ॥

अर्जुन म्हणाला

- 54 स्थिरावला समाधीत स्थित-प्रज्ञ कसा असे
कृष्णा सांग कसा बोले कसा राहे फिरे कसा

श्री भगवान म्हणाले

- 55 कामना अंतरांतील सर्व सोडूनि जो स्वयें
आत्म्यांत चि असे तुष्ट तो स्थित-प्रज्ञ बोलिला
- 56 नस दुःखांत उद्देग सुखाची लालसा नसे
नसे तृष्णा भय क्रोध तो स्थित-प्रज्ञ संयमी
- 57 सर्वत्र जो अनासक्त बरें वाईट लाभतां
न उल्लासे न संतापे त्याची प्रज्ञा स्थिरावली
- 58 घेई ओढूनि संपूर्ण विषयांतूनि इंद्रियें
जसा कांसव तो अंगें तेव्हां प्रज्ञा स्थिरावली ।
- 59 निराहार-बळें बाह्य सोडी विषय साधक
आंतील न सुटे गोडी ती सुटे आत्म-दर्शनें
- 60 करीत असतां प्रयत्न ज्ञात्याच्या हि मनास ही
नेती खेंचूनि वेगानें इंद्रियें दांडगी चि की
- 61 त्यांस रोधूनि युक्तीनें रहावें मत्परायण
इंद्रियें जिंकिली ज्यानें त्याची प्रज्ञा स्थिरावली
- 62 विषयांचें करी ध्यान त्यास तो संग लागला

संगांतूनि फुटे काम क्रोध कामांत ठेविला

- 63 क्रोधांतूनि जडे मोह मोहानें स्मृति लोपली
स्मृति-लोपें बुद्धि-नाश म्हणजे आत्म-नाश चि
- 64 राग व्देश परी जातां आली हातांत इंद्रियें
स्वामित्वें विषयी वर्ते त्यास लाभे पसन्नता
- 65 प्रसन्नतेपुढें सर्व दुःखें जाती झडूनियां
प्रसन्नतेने बुद्धीची स्थिरता शीघ्र होतसे
- 66 अयुक्तास नसे बुद्धि त्यामुळें भावना नसे
म्हणूनि न मिळे शांति शांतीविण कसें सुख
- 67 इंद्रियें वर्ततां स्वैर त्यामार्गे मन जाय जें
त्यानें प्रज्ञा जशी नौका वाऱ्यानें खेचली जळीं
- 68 म्हणूनि इंद्रियें ज्यानें विषयांतूनि सर्वथा
ओढूनि घेतली आंत त्याची प्रज्ञा स्थिरावली ।
- 69 सर्व भूतांस जी रात्र जागतो संयमी तिथें
सर्व भूतें जिथें जागीं ज्ञानी योग्यास रात्र ती

- 70 न भंग पावे भरतां हि नित्य
समुद्र घेतो जिरवूनि पाणी
जाती तसे ज्यांत जिरुनि भोग
तो पावला शांति न भोग-लुब्ध
- 71 सोडूनि कामना सर्व फिरे होऊनि निस्पृह
अहंता ममता गेली झाला तो शांति-रुप चि ।
- 72 अर्जुना स्थिति ही ब्राह्मी पावतां न चळे पुन्हां
टिकूनि अंत-काळी हि ब्रह्म-निर्वाण मेळवी ॥

५

अध्याय तिसरा

अर्जुन म्हणाला

- 1 बुद्धि कर्माहुनी थोर मानिसी तूं जनार्दना
मग कर्मांत कां घोर घालिसी मज केशवा
- 2 मिश्र बोलूनि बुद्धीस जणूं मोहांत टाकिसी
ज्यानें मी श्रेय पावेन सांग तें एक निश्चित ।

श्री भगवान म्हणाले

- 3 दुहेरी या जगी निष्ठा पूर्वी मी बोलिलों असे
ज्ञानानें सांख्य जी पावे योगी कर्म करुनियां
- 4 न कर्मारंभ टाळूनि लाभे नैष्कर्म्य तें कधी
संन्यासाच्या क्रियेने चि कोणी सिद्धि न मेळवी
- 5 कर्माविण कधी कोणी न राहे क्षण-मात्र हि
प्रकृतीच्या गुणी सार बांधिले करितात चि ।
- 6 इंद्रियें करिती कर्म मूढ त्यांस चि रोधुनी
राहतो भोग चिंतूनि तो मिथ्याचार बोलिला
- 7 जो इंद्रियें मनानें तीं नमुनी त्यांस राबवी

कर्म योगांत निःसंग तो विशेष चि मानिला

- 8 नेमिलें तूं करी कर्म करणें हें चि थोर की
तुझी शरीर यात्रा ही कर्माविण घडे चि ना ॥
- 9 यज्ञार्थ कर्म सोडूनि लोक हा बांधिला असे
यज्ञार्थ आचरी कर्म अर्जुना मुक्त-संग तूं ।
- 10 पूर्वी प्रजेसवें ब्रह्मा यज्ञ निर्मूनि बोलिला
पावा उत्कर्ष यज्ञानें हा तुम्हां काम-धेनु चि
- 11 रक्षा देवांस यज्ञानें तुम्हां रक्षोत देव ते
एकमेकांस रक्षूनि पावा कल्याण सर्व हि
- 12 यज्ञ-तुष्ट तुम्हां देव भोग देतील वांछित
त्यांचें त्यांस न देतां जो खाय तो एक चोर चि ।
- 13 यज्ञांत उरलें खाती संत ते दोष जाळिती
रांधिती आपुल्यासाठी पापी ते पाप भक्षिती ॥
- 14 अन्नापासूनि ही भूतें पर्जन्यांतूनि अन्न तें
यज्ञें पर्जन्य तो होय यज्ञ कर्मांमुलें घडे

- 15 प्रकृतीपासूनि कर्म ब्रह्मी प्रकृति राहिली
ऐसें व्यापक तें ब्रह्म यज्ञांत भरलें सदा
- 16 प्रेरिलें हें असें चक्र ह्या लोकीं जो न चालवी
इंद्रियासक्त तो पापी व्यर्थ जीवन घालवी ॥
- 17 परी आत्म्यांत जो खेले आत्मा भोगूनि तृप्त जा
आत्म्यामधें चि संतुष्ट त्याचें कर्तव्य संपलें
- 18 केल्यानें वा न केल्यानें त्यास भावार्थ सारखा
कोणामधें कुठें त्याचा न कांही लोभ गुंतला ।
- 19 म्हणूनि नित्य निःसंग करी कर्तव्य कर्म तूं
निःसंग करितां कर्म कैवल्य-पद पावतो ॥
- 20 कर्म-द्वारा चि सिध्दीस पावले जनकादिक
करी तू कर्म लक्षूनि लोक-संग्रह धर्म हि
- 21 जें जें आचरितो श्रेष्ठ तें तें चि दुसरे जन
तो मान्य करितो जें जें लोक चालवितात तें ।
- 22 करावें-मिलवावेंसें नसे कांही जरी मज
तिन्ही लोकीं तरी पार्था कर्मी मी वागतो चि की

- 23 मी चि कर्मी न वागन जरी आळस झाडुनी
सर्वथा लोक घेतील माझें वर्तन तें मग
- 24 सोडीन मी जरी कर्म नष्ट होतील लोक हे
होईन संकर-द्वारा मी चि घातास कारण ।
- 25 गूंतूनि करिती अज्ञ ज्ञात्यानें मोकळेपणें
करावें कर्म तैसें चि इच्छुनी लोक-संग्रह
- 26 नेणत्या कर्म-निष्ठांचा बुद्धि-भेद करुं नये
गोडी कर्मांत लावावी समत्वे आचरुनि ती ।
- 27 कर्मे होतात ही सारी प्रकृतीच्या गुणांमुळे
अहंकार-बळे मूढ कर्ता मी हें चि घेतसे
- 28 गुण हे आणि ही कर्मे ह्यांहुनी वेगळा चि मी
जाणे तत्व-ज्ञ गुंते ना गुणांत गुण वागतां
- 29 घेतले गुण-कर्मी जे भुलले प्रकृती-गुणें
त्या अल्प जाणणारांस सर्व-ज्ञें चालवूं नये ।
- 30 मज अध्यात्म-वृत्तीनें सर्व कर्मे समर्पुनी

फलाशा ममता सर्व सोडुनी झुंज तूं सुखें

- 31 माझें शासन हें नित्य जे निर्मत्सर पाळिती
श्रद्धेने नेणते ते हि तोडिती कर्म-बंधनें
- 32 परी मत्सर-बुद्धीने जे हें शसन मोडिती
ज्ञान-शून्य चि ते मूढ पावले नाश जाण तूं ।
- 33 ज्ञानी हि वागतो त्याच्या स्वभावास धरुनियां
स्वभाव-वश ही भूतें बलात्कार निरर्थक
- 34 इंद्रियी सेवितां अर्थ राग-द्देश उभे तिथें
वश होऊं नये त्यांस ते मार्गातील चोर चि
- 35 उणा हि आपुला धर्म पर-धर्माहुनी बरा
स्व-धर्मात बरा मृत्यू पर-धर्म भयंकर

अर्जुन म्हणाला

- 36 मनुष्य करितो पाप कोणाच्या प्रेरणेमुळे
आपुली नसतां इच्छा वेठीस धरला जसा ।

श्री भगवान म्हणाले

- 37 काम हा आणि हा क्रोध घडिला जो रजोगुणें
मोठा खादाड पापिष्ठ तो वैरी जाण तूं इथें ।
- 38 धुरानें झांकिला अग्नी धुळीनें आरसा जसा
वारेनें वेष्टिला गर्भ कामानें ज्ञान हें तसें
- 39 काम-रुप महा-अग्नि नव्हे तृप्त कधी चि जो
जाणत्याचा सदा वैरी त्यानें हें ज्ञान झांकिलें
- 40 घेऊनि आसऱ्यासाठी इंद्रियें मन बुद्धि तो
मोह पाडी मनुष्यातें त्याच्या ज्ञानास गुंडुनी
- 41 म्हणूनि पहिला थारा इंद्रियें ती चि जिंकुनी
टाळी पाप्यास जो नाशी ज्ञान विज्ञान सर्व हि ।
- 42 इंद्रियें बोलिली थोर मन त्याहूनि थोर तें
बुद्धि थोर मनाहूनि थोर तीहूनि तो प्रभू
- 43 असा तो प्रभू जाणूनि आवरी आप आपणा
संहारी काम हा वैरी तूं गांढूनि परोपरी ॥

अध्याय चौथा

श्री भगवान म्हणाले

- 1 योग हा अविनाशी मी स्वयं सूर्यास बोलिलों
मनूस बोलिला सूर्य तो इक्ष्वाकूस त्यापरी
- 2 अशा परंपरेतूनि हा राजर्षीस लाभला
पुढें काळ-बळानें तो ह्या लोकी योग लोपला
- 3 तोच हा बोलिलों आज तुज योग पुरातन
जीवीचें गुज हें थोर तूं हि भक्त सखा तसा ॥

अर्जुन म्हणाला

- 4 ह्या काळचा तुझा जन्म सूर्याचा तो पुरातन
तू बोलिलास आरंभी हें मी जाण् कसें बरें ।

श्री भगवान म्हणाले

- 5 माझे अनेक ह्यापूर्वी झले जन्म तसे तुझे
जाणतो सगळे मी ते अर्जुना तूं न जाणसी ।
- 6 असूनि हि अजन्मा मी निर्विकार जगत-प्रभू
माझी प्रकृति वेढूनि मायेनें जन्मतों जणूं

- 7 गळूनि जातसे धर्म ज्या ज्या वेळेस अर्जुना
अधर्म उठतो भारी तेव्हां मी जन्म घेतसे
- 8 राखावया जगी संतां दुष्टां दूर करावया
स्थापावया पुन्हां धर्म जन्मतों मी युगी युगी ।
- 9 जन्म कर्म अशी दिव्य जो माझी नीट ओळखे
देह गेल्या पुन्हा जन्म न पावे भेटुनी मज
- 10 नाही तृष्णा भय क्रोध माझ्या सेवेंत तन्मय
झालें ज्ञान-तपें चोख अनेक मज पावले ॥
- 11 भजती जैसे जे मज भजे तैसाचि त्यांस मी
माझ्या मार्गास जे येती लोक कोणीकडूनि हि
- 12 जे कर्म-सिद्धि वांछूनि यजिती येथ दैवतें
मनुष्य-लोकी कर्माचें पावती फळ शीघ्र ते
- 13 निर्मिले वर्ण मी चारी गुण-कर्म विभागुनी
करुनि सर्व हें जाण अकर्ता निर्विकार मी ।
- 14 कर्म न बांधिती मातें फळी इच्छा नसे मज
माझें स्वरूप हें जाणे तो कर्मात हि मोकळा

- 15 केली कर्म मुमुक्षूनी पूर्वी हें तत्व जाणुनी
तैसी तू हि करी कर्म त्यांचा तो घेउनी धडा ॥
- 16 नेणती जाणते ते हि काय कर्म अकर्म हें
तुज तें सांगतों कर्म जाणूनि सुटशील जें
- 17 सामान्य कर्म जाणावें विकर्म हि विशेष जें
अकर्म तें हि जाणावें कर्माचें तत्व खोल हें
- 18 कर्मी अकर्म जो पाहे अकर्मी कर्म जो तसें
तो बुद्धिमंत लोकांत तो योगी कृत-कृत्य तो ॥
- 19 उद्योग करितो सारे काम-संकल्प सोडुनी
ज्ञानानें जाळिली कर्म म्हणती त्यास पंडित
- 20 नित्य-तृप्त निराधार न राखे फल-वासना
गेला गढूनि कर्मांत तरी कांहीं करी चि ना ।
- 21 संयमी सोडुनी सर्व इच्छेसह परिग्रह
शरीरें चि करी कर्म दोष त्यास न लागतो
- 22 मिळे तेंचि करी गोड न जाणे द्दंढ मत्सर

फळो जळो जया एक करुनि हि न बांधिला ।

- 23 ज्ञानांत बैसली वृत्ती संग सोडूनि मोकळा
यज्ञार्थ करितो कर्म जाय सर्व जिरुनि तें
- 24 ब्रह्मांत होमिलें ब्रह्म ब्रह्मानें ब्रह्म लक्षुनी
ब्रह्मी मिसळलें कर्म तेव्हां ब्रह्म चि पावला ॥
- 25 देवताराधनें यज्ञ योगी कोणी अनुष्ठिती
ब्रह्माग्नीत तसे कोणी यज्ञें यज्ञत्व जाळिती
- 26 श्रोत्रादि इंद्रियें कोणी संयमाग्नीत होमिती
कोणी विषय शब्दादि इंद्रियाग्नीत अर्पिती
- 27 प्राणेंद्रिय-क्रिया कोणी सर्व होमूनि टाकिती
चिंतनानें समाधीस अंतरी चेतवूनियां
- 28 द्रव्यें जपें तपें योगें चिंतनें वा अशापरी
संयमी यजिती यज्ञ व्रतें प्रखर राखुनी ।
- 29 होमिती एकमेकांत कोणी प्राण-अपान ते
रोधूनि गति दोहीची प्राणायामास साधिती

- 30 प्राणांत होमिती प्राण कोणी आहार तोडुनी
यज्ञ-वेत्ते चि हे सारे यज्ञाने दोष जाळिती ।
- 31 यज्ञ-शेषामृते धाले पावले ब्रह्म शाश्वत
न यज्ञाविण हा लोक कोटूनि पर-लोक तो
- 32 विशेष बोलिलें वेदें असे यज्ञ अनेक हे
कर्मानें घडिले जाण जाणूनि सुटशील तूं ॥
- 33 द्रव्य यज्ञाहुनी थोर ज्ञान-यज्ञ चि थोर तो
पावती सगळी कर्मे अंती ज्ञानांत पूर्णता
- 34 सेवा करुनि तें जाण नम्र-भावे पुसूनियां
ज्ञानोपदेश देतील ज्ञानी अनुभवी तुज ।
- 35 ज्या ज्ञानानें असा मोह न पुन्हां पावशील तूं
आत्म्यांत आणि माझ्यांत भूतें निःशेष देखुनी
- 36 जरी पाप्यांमधें पापी असशील शिरो-मणि
तरी ह्या ज्ञान-नौकेनें पाप तें तरशील तूं
- 37 संपूर्ण पेटला अग्नि काष्ठें जाळूनि टाकितो
तसा ज्ञानाग्नि तो सर्व कर्मे जाळूनि टाकितो

- 38 यज्ञासम नसे कांही पवित्र दुसरें जगी
योग-युक्त यथा-काळी तें पावे अंतरी स्वयें
- 39 श्रद्धेनें मेळवी ज्ञान संयमी नित्य सावध
ज्ञानानें शीघ्र तो पावे शांति शेवटची मग
- 40 नसे ज्ञान नसे श्रद्धा संशयी नासला पुरा
न हा लोक न तो लोक न पावे सुख संशयी ।
- 41 योगानें झाडिली कर्मे ज्ञानें संशय तोडिलें
जो सावधान आत्म्यांत कर्मे त्यास न बांधिती
- 42 म्हणूनि अंतरांतील अज्ञान-कृत संशय
तोडुनी ज्ञान-खडगानें ऊठ तूं योग साधुनी ॥

॥

अध्याय पांचवा

अर्जुन म्हणाला

- 1 कृष्णा संन्यास कर्माचा तसा योग हि सांगसी
दोहोंत जें बरें एक सांग तें मज निश्चित ।

श्री भगवान म्हणाले

- 2 योग संन्यास हे दोन्ही मोक्ष-साधक सारखे
विशेष चि परी योग संन्यासाहूनि मानिला ।
- 3 तो जाण नित्य संन्यासी राग-व्देष नसे जया
जो व्दंदावेगळा झाला सुखें बंधांतुनी सुटे
- 4 म्हणती सांख्य-योगांतें भिन्न मूढ न जाणते
बाणो एक हि ती निष्ठा दोहीचें फळ देतसे
- 5 सांख्यांस जें मिळे स्थान तें योग्यांस हि लाभतें
एक-रूप चि दोन्ही जो पाहे तो चि पाहतो ।
- 6 योगावांचूनि संन्यास कधी साधे चि ना सुखें
संयमी योग जोडूनि ब्रह्म शीघ्र चि गांठतो ॥
- 7 अंतरी धुतला योगी जिंकुनी मन इंद्रियें

झाला जीव चि भूतांचा करुनि हि अलिप्त तो

8 न कांहीं मी करी ऐसें योगी तत्वज्ञ जाणुनी
देखे ऐके शिवे हुंगे खाय जाय निजे श्वसे

9 बोले सोडी धरी किंवा पापणी हालवी जरी
इंद्रियें आपुल्या अर्थी वागती तें चि पाहतो ।

10 ब्रह्मी ठेवूनियां कर्म संग सोडूनि जो करी
पापें न लिप्त तो होय पदम-पत्र जसें जळें

11 देहा-मनानें बुद्धीनें इंद्रियांनि हि केवळ
आत्म-शुद्ध्यर्थ निःसंग योगी कर्म अनुष्ठिती

12 युक्त तो फळ सोडूनि शांति निश्चळ पावतो
अयुक्त स्वैर-वृत्तीनें फळी आसक्त बांधिला ॥

13 मनानें सगळीं कर्म सोडुनी संयमी सुखें
नव-द्धार-पुरी राहे करी ना करवी हि ना

14 न कर्तेपण लोकांचें न कर्म निर्मितो पभू
न कर्मी फळ संयोग स्वभावें सर्व होतसे

- 15 न घे पाप हि कोणाचें न वा पुण्य हि तो विभु
अज्ञानें झंकिलें ज्ञान त्यामुळें जीव मोहित
- 16 गेलें अज्ञान तें ज्यांचें आत्म-ज्ञानें तयां मग
पर-ब्रह्म दिसे स्वच्छ जणूं सूर्यें प्रकाशिलें
- 17 रंगले त्यांत ओतूनि बुद्धि निश्चय जीवन
पुन्हां येती न माघारें ज्ञानें पाप धुवूनियां ।
- 18 विद्या-विनय संपन्न व्दिज गाय तसा गज
श्वान चांडाळ हे सारे तत्व-ज्ञ सम पाहती
- 19 इथें चि जिंकिला जन्म समत्वीं मन रोवुनी
निर्दोष सम जें ब्रह्म झालें तेथें चि तें स्थिर
- 20 प्रिय-लाभें नको हर्ष नको उद्देग अप्रियें
बुद्धि निश्चल निर्मोह ब्रह्मी ज्ञानी स्थिरावला ।
- 21 विटला विषयीं जाणे अंतरीं सुख काय तें
ब्रह्मी मिसळला तेव्हां भोगी तें सुख अक्षय
- 22 विषयांतील जे भोग ते दुःखास चि कारण
येती जसे तसे जाती विवेकी न रमे तिथें

- 23 प्रयत्नें मरणापूर्वीं ह्या देहो जिरवूं शके
काम-क्रोधांतले वेग तो योगी तो खरा सुखी ।
- 24 प्रकाश स्थिरता सौख्य अंतरी लाभली ज्या
ब्रह्म होऊनि तो योगी ब्रह्म-निर्वाण मेळवी
- 25 फिटले दोष शंका हि मुठीत धरिलें मन
पावले ब्रह्म-निर्वाण ज्ञानी विश्व हिती रत
- 26 काम-क्रोधांस जिंकूनि यत्नें चित्तास बांधिती
देखिती ब्रह्म-निर्वाण आत्म-ज्ञानी चहूंकडे ॥
- 27 विषयांचा बहिष्कार डोळा भू-संग्रमी स्थिर
करुनि नासिका-स्थानी प्राणापान हि सारखें
- 28 आवरी मुनी मोक्षार्थी इंद्रियें मन बुद्धि जो
सोडी इच्छा भय-क्रोध सर्वदा सुटला चि तो
- 29 भोक्ता यज्ञ-तपांचा मो सोयरा विश्व-चालक
जाणूनि ह्यापरी मातें शांतीस वरिला चि तो ॥

अध्याय सहावा

श्री भगवान म्हणाले

- 1 फळी आश्रय सोडूनि करी कर्तव्य कर्म जो
तो संन्यासी तसा योगी न जो निर्यज्ञ निष्क्रिय
- 2 संन्यास म्हणती ज्यास योग तो जाण पांडवा
सोडल्यावीण संकल्प कोणी योगी न होतसे ।
- 3 योगावरी चढूं जातां कर्म साधन बोलिलें
योगी आरुढ तो होतां शम साधन बोलिलें
- 4 कर्मांत जो अनासक्त विरक्त विषयी असे
संकल्प सुटले तेव्हां तो योगारुढ बेलिला ॥
- 5 उद्धरावा स्वयें आत्मा खचूं देऊं नये कधी
आत्मा चि आपुला बंधु आत्मा चि रिपु आपुला
- 6 जिंकूनि घेतला आत्मा बंधु तो होय आपुला
सोडिला तो जरी स्वैर शत्रुत्व करितो स्वयें
- 7 जितात्मा शांत जो झाला देखे ब्रह्म चि एकलें
मानापमानी शीतोष्णी सुख-दुःखीं समावलें

- 8 तोषला ज्ञान-विज्ञानें स्थिर जिकूनि इंद्रियें
तो योगी सम जो देखे सोनें पाषाण मृत्तिका
- 9 शत्रु मित्र उदासीन मध्यस्थ परका सखा
असो साधु असो पापी सम पाहे विशेष तो ॥
- 10 साधकें चित्त बांधूनि इच्छा संग्रह सोडुनी
आत्म्यास नित्य जोडावें एकांती एकलेपणे ।
- 11 पवित्र स्थान पाहूनि घालावें स्थिर आसन
दर्भ चर्म वरी वस्त्र न घ्यावें उंच नीच तें
- 12 चित्तेन्द्रियांचे व्यापार वारावे तेथ बैसुनी
आत्म शुद्ध्यर्थ जोडावा योग एकाग्र मानसें
- 13 शरीर सम-रेखेंत राखावें स्थिर निश्चल
दृष्टी ठेवूनि नासाग्री न पहावें कुणीकडे
- 14 शांति निर्भय मच्चित्त ब्रह्मचर्य-व्रती स्थिर
मन रोधूनि युक्तीनें रहावें मत्परायण ।
- 15 असें आत्म्यास जोडूनि योगी आवरिला मनें
मोक्षास भिडली शांति माझ्या ठाई चि मेळवी

- 16 न योग फार खाऊनि किंवां खाणें चि सोडुनी
न फार झोंप घेऊनि किंवां जागत बैसुनी
- 17 निजणें जागणें खाणें फिरणें आणि कार्य हि
मोजूनि करितो त्यास योग हा दुःख नाशन ॥
- 18 संपूर्ण नेमिलें चित्त आत्म-रूपी चि रंगला
निमाली वासना तेव्हां योगी तो युक्त बोलिला
- 19 निर्वाती ठेविला दीप तेवतो एकसारखा
तसें आत्मानुसंधानि योग्याचें चित्त वणिती ।
- 20 निरोधें जेथ चित्ताचा सर्व संचार संपला
जेथ भेटूनि आत्म्यातें अंतरी तोषला स्वयें
- 21 भोगूनि इंद्रियातीत बुद्धि-गम्य महा-सुख
न ढले चि कधीं जेथ तत्वापासूनि लेश हि
- 22 जया लाभापुढें लाभ दुसरा तुच्छ लेखितो
न चले जेथ राहूनि दुःख-भारें हि दाटला
- 23 तयास म्हणती योग दुःखाचा जो वियोग चि

जोडावा निश्चयानें तो योग उत्साह राखुनी ॥

- 24 संकल्पी उठिले सारे काम निःशेष सोडुनी
इंद्रियें ही मनाने चि ओढूनि विषयांतुनी
- 25 धरुनि धीर बुद्धीनें निवर्तावे हळूं हळूं
आत्म्यांत मन रोवूनि कांहीं चिंतूं नय स्वयें
- 26 फुटेल जेथजेथूनि मन चंचल अस्थिर
तेथतेथूनि बांधूनि लावावे आत्म-चिंतनी ।
- 27 विकारांसह तें ज्याचें शमलें मन निर्मळ
झाला ब्रह्म चि तो योगी पावला सुख उत्तम
- 28 आत्म्यास नित्य जोडूनि ह्यापरी दोष जाळुनी
सुखें चि भोगितो योगी ब्रह्मानंद अपार तो ॥
- 29 भूतांत भरला आत्मा भूतें आत्म्यांत राहिली
योगानें जोडिला देखे हें चि सर्वत्र दर्शन
- 30 मज सर्वांत जो पाहे पाहे माझ्यांत सर्व हि
त्याचा मी आणि तो माझा एकमेकांस अक्षय

31 स्थिर होऊनि एकत्वी सर्व-भूती भजे मज
राहो कसा हि तो योगी माझ्यामध्ये चि राहतो

32 जो आत्मौपम्य बुद्धीनें सर्वत्र सम पाहतो
जसें सुख तसें दुःख तो योगी थोर मानिला ॥

अर्जुन म्हणाला

33 तूं बेलिलास जो आतां साम्य योग जनार्दना
न देखें स्थिरता त्याची ह्या चंचल मनामुळे

31 मन चंचल हें कृष्णा हट्टी छळितसे बळें
धांवे वाऱ्यावरी त्याचा दिसे निग्रह दुष्कर

श्री भगवान म्हणाले

32 अवश्य मन दुःसाध्य म्हणतोस तसें चि तें
परी अभ्यास-वैराग्यें त्याचा निग्रह होतसे ॥

अर्जुन म्हणाला

33 श्रद्धा आहे नव्हे यत्न योगांतूनि चळूनि जो
मुकला योग-सिद्धीस जाय कोण्या गतीस ता

34 काय तो उभय-भ्रष्ट ब्रह्म-मार्गी भुलूनियां

नाश पावे निराधार फुटलेल्या ढगापरी

- 39 माझा संशय हा कृष्णा तूं चि फेडी मुळांतुनी
फेडीलसा दुजा कोणी न दिसे चि तुझ्याविण

श्री भगवान म्हणाले

- 40 न ह्या लोकीं न त्या लोकीं नाश तो पावतो कधी
शुभकारी कुणी बापा दुर्गतीस न जातसे

- 41 पुण्य-लोकांत राहूनि तो योग-भ्रष्ट संतत
शुचि साधनवंतांच्या घरी जन्मास येतसे

- 42 अथवा प्राज्ञ योग्यांच्या कुली चि मग जन्मतो
अवश्य हा असा जन्म लोकीं अत्यंत दुर्लभ ।

- 43 तिथें तो पूर्व-जन्मीचा बुद्धि-संस्कार जोडुनी
मोक्षार्थ करितो यत्न पूर्वीहूनि पुढें पुन्हां

- 44 पूर्वाभ्यास-बळानें तो खेंचला पर-तंत्र चि
जिज्ञासेनेंहि योगाच्या जातो वेदांस लंघुनी

- 45 योगी तत्पर राहुनी दोष जाळित जाळित
अनेक जन्मी संपूर्ण होऊनी मोक्ष पावतो ॥

46 ज्ञानी तापस कर्मिष्ठ ह्या सर्वाहुनी आगळा
मानिला तो असे योगी योगी होई म्हणूनि तूं

47 सर्व योग्यांमधे योगी जीव माझ्यांत ठेवुनी
श्रद्धेनें भजतो मातें तो थोर मज वाटतो ॥

५

अध्याय सातवा

श्री भगवान म्हणाले

- 1 प्रीतीनें आसरा माझा घेउनी योग साधित
जाणशील कसें ऐक समग्र मज निश्चित
- 2 विज्ञानासह तें ज्ञान संपूर्ण तुज सांगतों
तें जाणूनि पुढें येथें जाणावेसें न राहतें
- 3 लक्षावधीत एखादा मोक्षार्थ झटतो कधी
झटणान्यांत एखादा तत्त्वतां जाणतो मज
- 4 पृथ्वी आप तसें तेज वायु आकाश पांचवें
मन बुद्धि अहंकार अशी प्रकृति अष्ट धा
- 5 ही झाली अपरा माझी दुसरी जाण ती परा
जीव रुपें जिनें सारें जग हें धरिलें असे
- 6 ह्या दोन्हीपासुनी भूतें सगळी जाण निर्मिली
सान्या जगास तद-द्वारा मूल मी आणि शेवट
- 7 दुसरें तत्व नाही चि कांही माझ्या पलीकडे
ओविलें सर्व माझ्यांत जसे धाग्यामधे मणी

- 8 पाण्यांत रस मी झालों चंद्र सूर्यी प्रकाश मी
ॐ वेदी शब्द आकाशी पुरुषी पुरुषार्थ मी
- 9 मी पुण्य-गंध पृथ्वीत असे अग्नीत उष्णता
प्राणि-मात्रांत आयुष्य तपो-वृद्धांत मी तप
- 10 सर्व भूतांत जें बीज तें मी जाण सनातन
बुद्धिमंतांत मी बुद्धि तेजस्व्यांत हि तेज मी
- 11 वैराग्य-युक्त निष्काम बळवंतांत मी बळ
राहे धरुनि धर्मास ती मी भूतांत वासना
- 12 माझ्यांतूनि तिन्ही झाले सात्विकादिक भाव ते
परी त्यांत न मी राहे ते चि माझ्यांत राहती
- 13 ह्या गुणात्मक भावांनी विश्व मोहूनि टाकिलें
ज्यामुळे मी न जाणूं येणें गुणातीत सनातन
- 14 माझी ही त्रिगुणी दैवी माया न तरवे कुणा
कासेस लागले माझ्या ते चि जाती तरुनियां
- 15 हीन मूढ दुराचारी माझा आश्रय सोडिती

मायेनें भ्रांत होऊनि आसुरी भाव जोडिती ।

- 16 भक्त चौघे सदाचारी भजती मज अर्जुना
ज्ञानी त चि जिज्ञासू हितार्थी आणि विह्वल
- 17 ज्ञानी वरिष्ठ सर्वांत नित्य-युक्त अनन्य जो
अत्यंत गोड मी त्यास तो हि गोड तसा मज
- 18 उदार हे जरी सारे ज्ञानी तो मी चि की स्वयें
जोडला स्थिर माझ्यांत गति अंतिम पाहुनी
- 19 अनेक जन्म घेऊनि पावला शरणागति
विश्व देखे वासदेव संत तो बहु-दुर्लभ ॥
- 20 भ्रमले कामना-ग्रस्त धुंडिती अन्य दैवतें
स्वभाव-वश होऊनि तो तो नियम पाळिती
- 21 श्रद्धेनें ज्या स्वरूपास जे भजूं इच्छिती जसे
त्यांची ती चि तशी श्रद्धा स्थिर मी करितों स्वयें
- 22 त्या श्रद्धेच्या बळानें ते त्या स्वरूपास पूजिती
मग मागितले भाग पावती मी चि निर्मिले

- 23 अल्प बुद्धीमुळें त्यांस मिळे फळ अशाश्वत
देवांचे भक्त देवांस माझे ते मज पावती
- 24 व्यक्त मी हें चि ते घेती बुद्धि-हीन जाणुनी
अव्यक्त थोर जें रुप माझें अंतिम शाश्वत
- 25 वेढिलों योग-मायेनें अंधार चि जगास मी
अजन्मा नित्य मी कैसा मूढ कोणी न ओळखे
- 26 झाली जी जी हि होतील भूतें आहेत आज जी
सगळी जाणतो ती मी मज कोणी न जाणती ॥
- 27 राग-व्देषांमुळे चित्ती जडला व्दंढ मोह जो
संसारी सगळी भूतें त्यानें मोहूनि टाकिली
- 28 ज्यानी झिजविलें पाप पुण्य कर्म करुनियां
ते व्दंढ-मोह तोडूनि भजती मज निश्चये ।
- 29 झटती आश्रये माझ्या जरा-मृत्यु गिळावया
ते ब्रह्म जाणती पूर्ण तसें अध्यात्म कर्म हि
- 30 अधिभूताधिदैवांत अधियज्ञांत जे मज
देखती ते प्रयाणी हि जाणती मज सावध ॥

॥

अध्याय आठवा

अर्जुन म्हणाला

- 1 ब्रह्म तें बोलिलें काय काय अध्यात्म कर्म तें
अधि-भूत कसें सांग अधि-दैव हि तें तसें
- 2 अधि-यज्ञ कसा कोण ह्या देही बोलिला असे
प्रयाणी हि कसे योगी निग्रही तुज जाणती ।

श्री भगवान म्हणाले

- 3 ब्रह्म अक्षर तें थोर अध्यात्म निज-भाव तो
भूत-सृष्टी घडे सारी तो जो व्यापार कर्म तें
- 4 अधि-भूत विनाशी जें जीवत्व अधि-दैवत
अधि यज्ञ असें मीं चि ह्या देही यज्ञ-पूत जो ।
- 5 अंत-काळी हि माझे चि चित्ती स्मरण राखुनी
देह सोडूनि गेला तो मिळे मज न संशय
- 6 जो-जो आठवुनी भाव शेवटीं देह सोडितो
मिळे त्या त्या चि भावास सदा त्यांत चि रंगला
- 7 म्हणूनि सगळा काळ मज आठव झुंज तूं

मन बुद्धि समर्पूनि मज निःशंक पावसी ॥

- 8 आभ्यासी चित्त जोडूनि योगी अन्य न लक्षुनी
परुषास महा दिव्य पावे संतत चिंतुनी
- 9 सर्वज्ञ कर्ता गुरु जो पराण
सूक्ष्माहुनी सूक्ष्म अचिंत्य-रूप
गिळूनि अंधार उजेडला जो
तो चिंतूनियां प्रभु सूर्य-वर्ण
- 10 प्रयाण-काळी स्थिर चित्त राखे
प्रेमें तसा योग-बळें कसूनि
भू-संग्रामी प्राण जडूनि ठेवी
तेव्हां मिळे त्या पुरुषास दिव्य ।
- 11 जें घोकिती अक्षर वेद-वेत्ते
विरक्त यत्न मिळती जयास
जे ब्रह्मचर्ये पद इच्छिताती
तें सांगतों मी तुज तत्व-सार
- 12 लावूनि सगळी व्दारें कोंडुनि मन अंतरी
मस्तकी प्राण राखूनि चढला धारणेवरी

- 13 मुखें ॐ-ब्रह्म उच्चारी अंतरी मज आठवी
ह्यापरी देह ठेवूनि जाय थोर गतीस तो
- 14 अनन्य-चित्त जो नित्य स्मरे मज निरंतर
सदा मिसळला योगी तो सुखें मज पावतो
- 15 पावले मोक्ष-सिद्धीस महात्मे मज भेटुनी
दुःखाचें घर तो जन्म न घेती चि अशाश्वत ॥
- 16 ब्रम्हादि लोक ते सारे माघारे घालिती पुन्हां
माझी भेट घडे तेव्हां जन्मणें मग खुंटलें ।
- 17 होतसे ब्रह्म-देवाचा सहस्र युग तों दिन
तेवढी चि तशी रात्र कालोपासक जाणती
- 18 अव्यक्तापासुनी होती भूतें व्यक्त दिनोदयी
रात्र होतां लया जाती सगळी मग त्यांत चि
- 19 ती चि ती चि पुन्हां भूतें त्यांचे कांही न चालतां
दिनांती मरती सारी उदयी जन्म पावती ।
- 20 अव्यक्त दुसरें तत्व त्या अव्यक्तापलीकडे
नाशतां सगळी भूतें न नाशे जें सनातन

- 21 त्यास अक्षर हें नाम ती चि शेवटची गती
माझें परम तें धाम जेथूनि परते चि ना
- 22 लाभे अनन्य भक्तीनें पार्था परुष थोर तो
ज्यांत ही राहती भूतें ज्यानें विस्तारिलें जग ॥
- 23 कोण्या काळी कसा देह ठेवुनी येथ साधक
संसारी पडतो किंवां पावतो सिद्धि ऐक तें
- 24 अग्नीनें दिन शुक्लार्ध उत्तरायण जोडुनी
जाय तो गांठतो ब्रह्म शेवटी ब्रह्म जाणुनी
- 25 धूमानें रात्र कृष्णार्ध दक्षिणायन जोडुनी
जाय तो परते येथ चंद्र लोकास पावुनी ।
- 26 उजेड आणि अंधार दोन्ही मार्ग अनादि हे
सुटका करितो एक एक फेऱ्यांत टाकितो
- 27 असे हे मार्ग जाणूनि योगी मोह न पावतो
म्हणूनि सर्वदा राहे योगानें जोडिला चि तूं
- 28 यज्ञांत दानांत तपांत तैसें

जें बोलिलें अध्ययनांत पुण्य
तें लंघितो सर्व चि जाणुनी हें
योगी चढे आद्य पदास थोर ॥

॥

अध्याय नववा

श्री भगवान म्हणाले

- 1 आतां गुपित हें थोर सांगतो निर्मळा तुज
विज्ञानें कसिलें ज्ञान अशुभांतूनि सोडवी
- 2 राज-विद्या महा-गुह्य उत्तमोत्तम पावन
प्रत्यक्ष हें सुखें लाभे धर्म-सार सनातन
- 3 लोक नास्तिक हा धर्म अश्रद्धेनें न सेविती
मृत्यूची धरिती वाट संसारी मज सोडुनी ॥
- 4 मी चि अव्यक्त रुपानें जग हें व्यापिलें असे
माझ्यांत राहती भूतें मी न भूतांत राहतों
- 5 न वा भूतें हि माझ्यांत माझा हा दिव्य योग की
करितों धरितों भूते परी त्यांत नसे कुठें
- 6 आकाशांत महा-वायु सदा सर्वत्र राहतो
माझ्यांत सगळीं भूतें राहती जाण तूं तशी ।
- 7 कल्पांतीं निजावी भूतें मी माझ्या प्रकृतीमधें
कल्पारंभी पुन्हां सारी मी चि जागवितों स्वयें

- 8 हाती प्रकृति घेऊनि जागवी मी पुन्हां पुन्हां
भूतांचा संघ हा सारा प्रकृतीच्या अधीन जो
- 9 परी ही सगळीं कर्मे बांधूं न शकती मज
उदासीनापरी राहे अनासक्त म्हणूनियां
- 10 साक्षी मी प्रकृति-द्वारा उभारी स्वचराचर
त्यामुळें सर्व सृष्टीची ही घडामोड होतसे ॥
- 11 मज मानव-रुपांत तुच्छत्वे मूढ देखती
नेणूनि थोरलें रुप जें माझें विश्व-चालक
- 12 ते आशा-वाद मूढांचे कर्मे ज्ञानें हि ती वृथा
संपत्ति जोडिली ज्यांनी आसुरी मोह-कारक ।
- 13 दैवी संपत्ति जोडूनि महात्मे भजती मज
अनन्य-भावे जाणूनि मी विश्वारंभ शाश्वत
- 14 अखंड कीर्तनें माझ्या यत्न-शील दृढ-व्रती
भक्तीनें मज वंदूनि भजतो नित्य जोडिले
- 15 दुसरे ज्ञान-यज्ञानें भजती व्यापका मज

ब्रह्म-भावे विवेकाने अविरोधेचि देखुनी ॥

- 16 मी चि संकल्प मी चि यज्ञ स्वावलंबन अन्न मी
मंत्र मी हव्य ते मी चि अग्नि मी मी चि अर्पण
- 17 मी ह्या जगास आधार माय बाप वडील मी
मी तिन्ही वेद ॐकार जाणण्या योग्य पावन
- 18 साक्षी स्वामी सखा भर्ता निवास गति आसरा
करी हरी धरी मी चि ठेवा मी बीज अक्षय
- 19 तापतो सूर्य-रुपे मी सोडितो वृष्टि खेंचितो
मृत्यु मी आणि मी मोक्ष असे आणि नसे हि मी ॥
- 20 वेदाभ्यासी सोम-पाने पुनीत
माझ्या यज्ञे इच्छिती स्वर्ग जोडूं
ते पुण्याने जाउनी इंद्र लोकी
तेथीचे ते भोगिती दिव्य भोग
- 21 त्या स्वर्गाते भोगुनी ते विशाल
क्षीणे पुण्ये मृत्यु-लोकास येती
ऐसे निष्ठा ठेवुनी वेद-धर्मी
येणे-जाणे जोडिती काम-मूढ ।

- 22 अनन्य-भावें चिंतूनि भजती भक्त जे मज
सदा मिसळले त्यांचा मी याग-क्षेम चालवी ।
- 23 श्रद्धा-पूर्वक जे कोणी यजिती अन्य दैवतें
यजिती ते हि मातें चि परी मार्गास सोडुनी
- 24 भोक्ता मी सर्व यज्ञांचा फल-दाता हि मी चि तो
नेणती तत्व हें माझें म्हणूनि पडती चि ते
- 25 देवांचे भक्त देवांस पितरांचे तयांस चि
भूतांचे भक्त भूतांस माझे हि मज पावती ॥
- 26 पत्र वा पुष्प जो प्रेमें फळ वा जळ दे मज
तें त्या पवित्र भक्ताचें अर्पिलें खाय मी सुखें
- 27 जें खासी होमिसी देसी जें जें आचरिसी तप
जें कांहीं करिसी कर्म तें करी मज अर्पण
- 28 अशानें तोडुनी सर्व कर्म-बंध शुभाशुभ
योग-संन्यास सांधूनि मिळसी मज मोकळा
- 29 सम मी सर्व भूतांस प्रियाप्रिय नसे मज

परी प्रेम-बलें राहे भक्त माझ्यांत त्यांत मी ।

- 30 असो मोठा दुराचारी भजे मज अनन्य जो
मानावा तो जसा साधु त्याचा सुंदर निश्चय
- 31 शीघ्र तो होय धर्मात्मा शांति शाश्वत मेळवी
जाण निश्चित तूं माझा भक्त नाश न पावतो ।
- 32 धरुनि आसरा माझा भोळे स्त्री-वैश्य-शूद्र हि
की पाप-योनि जे जीव ते हि मोक्षास पावती
- 33 तेथें ब्रह्मर्षि राजर्षि ह्यांची गोष्ट कशास ती
भज तूं मज आलास लोकी दुःख-द नश्वर ।
- 34 प्रेमानें ध्यास घेऊनि यजी मज नमी मज
असें जोडूनि आत्म्यास मिळसी मज तत्पर ॥

५

अध्याय दहावा

श्री भगवान म्हणाले

- 1 फिरुनि सांगतों ऐक वाक्य उत्तम मी तुज
राखसी श्रवणी गोडी तुझें हित मी इच्छितों
- 2 न देव जाणती माझा प्रभाव न महर्षि हि
सर्वथा मी चि देवांचे महर्षींचें हि मूल की
- 3 ओळखे जो अजन्मा मी स्वयं-भू-विश्व-चालक
निर्मोह तो मनुष्यांत सुटला पातकांतुनी ।
- 4 बुद्धि निर्मोहता ज्ञान सत्यता शम निग्रह
जन्म नाश सुखें दुःखें लाभालाभ भयाभय
- 5 तप दातृत्व संतोष अहिंसा समता क्षमा
माझ्या चि पासुनी भूती भाव हे वेगवेगळे ।
- 6 महर्षि सात पूर्वींचे चौघे मनु तसे चि ते
माझे संकल्पिले भाव ज्यांची लोकांत ही प्रजा
- 7 हा योग-युक्त विस्तार माझा जो नीट ओळखे
त्यास निष्कंप तो योग लाभे ह्यांत न संशय ॥

- 8 सर्वांचें मूळ माझ्यांत प्रेरणा मजपासुनी
हें ओळखूनि भक्तीनें जाणते भजती मज
- 9 चित्तें प्राणें जसे मी चि एकमेकांस बोधिती
भरुनि कीर्तनें माझ्या ते आनंदांत खेळती
- 10 असे जे रंगले नित्य भजती प्रीति-पूर्वक
त्यांस मी भेटवी मातें देउनी बुद्धि-योग तो
- 11 करुनि करुणा त्यांची हृदयी राहुनी स्वयें
तेजस्वी ज्ञान-रुपानें अज्ञान-तम घालवी ॥

अर्जुन म्हणाला

- 12 पवित्र तूं पर ब्रह्म थोर तें मोक्ष-धाम तूं
आत्मा नित्य अजन्मा तूं विभु देवादि दिव्य तूं
- 13 ऋषी एक-मुखें गाती तसे अवित देवल
व्यास नारद देवर्षी तूं हि आपण सांगसी
- 14 मानितों सत्य हें सारें स्वयें जें सांगसी मज
देव दानव कोणी हि तुझें रुप न जाणती

- 15 जाणसी हें तुझें तूं चि प्रत्यक्ष पुरुषोत्तमा
देव-देवा जगन्नाथा भूतेशा भूत-भावना ।
- 16 विभूति आपुल्या दिव्य मज निःशेष सांग तूं
ज्यांनी हें विश्व तूं सारें राहिलास भरुनियां
- 17 योगेश्वरा कसें जाणूं चिंतनी चिंतनी तुज
कोण्या-कोण्या स्वरूपांत करावें ध्यान मी तुझें
- 18 त्या विभूति तसा योग आपुला तो सविस्तर
पुन्हां सांग नव्हे तृप्ति सेवितां वचनामृत ॥

श्री भगवान म्हणाले

- 19 बरें मी सांगतों दिव्य मुख्य मुख्य चि त्या तुज
माझा विभूति-विस्तार न संपे चि कुठें कधी
- 20 राहतों आत्म-रूपानें सर्वांच्या हृदयांत मी
भूत-मात्रास मी मूल मध्य मी मी चि शेवट ।
- 21 आदित्यांत महा-विष्णु ज्योतिष्मंतांत सूर्य मी
मरीचि मुख्य वायूंत मी नक्षत्रांत चंद्रमा
- 22 मी साम-वेद वेदांत असे देवांत इंद्र मी

- चेतना मी चि भूतांत मन तें इंद्रियांत मी
- 23 कुबेर यक्ष-रक्षांत मी रुद्रांत सदाशिव
वसूंत मी असे अग्नि असे उंचांत मेरु मी
- 24 पुरोहितांत तूं जाण मुख्य तो मी बृहस्पति
सेनानीत तसा स्कंद जल-राशीत सागर
- 25 मी एकाक्षर वाणीत महर्षीत असे भृगु
जप मी सर्व यज्ञांत मी स्थिरांत हिमालय
- 26 सर्व वृक्षांत अश्वत्थ मी देवर्षीत नारद
मी चित्ररथ गंधर्वी सिद्धी कपिल मी मुनी
- 27 अश्वी उच्चैःश्रवा जो मी निघालों अमृतांतुनी
ऐरावत गजेंद्रांत मी नरांत नराधिप
- 28 मी काम-धेनु गाईत आयुधी वज्र मी असे
उत्पत्ति-हेतु मी काम मी सर्पोत्तम वासुकी
- 29 नागांत शेष मी थोर जळी वरुण-देवता
पितरी अर्यमा तो मी ओढणारांत मी यम

- 30 असे दैत्यांत प्रल्हाद मोजणारांत काळ मी
श्वापदांत असे सिंह पक्ष्यांत खग-राज मी
- 31 वेगवंतांत मी वायु शस्त्र-वीरांत राम मी
मत्स्यांत मी असे नक्र नदी गंगा नद्यांत मी ।
- 32 सृष्टीचें मी असे मूल मुख मी ओघ तो हि मी
विद्यांत आत्म-विद्या मी वक्त्यांचा तत्व-वाद मी
- 33 समासांत असे व्दब्द अक्षरांत अकार मी
मी चि अक्षय तो काळ विश्व-कर्ता विराट स्वयें
- 34 सर्व-नाशक मी मृत्यू होणारा जन्म मी असे
वाणी श्री कीर्ति नारीत क्षमा मेधा धृति स्मृति
- 35 सामांत मी बृहत-साम गायत्री मंत्र सार मो
मी मार्गशीर्ष मासांत ऋतूंत फुलाला ऋतू
- 36 द्यूत मी छळणारांचे तेजस्व्यांतिल तेज मी
सत्त्व मी सात्विकांतील जय मी आणि निश्चय
- 37 मी वासुदेव वृष्णीत पांडवांत धनंजय
मुनीत मुनि मी व्यास कवीत उशना कवी

- 38 दंड मी दमवंतांचा विजयेच्छंस धर्म मी
गूढांत मौन मो थोर ज्ञात्यांचे ज्ञान मी असे
- 39 तसें चि सर्व भूतांचें बीज जें तें हि जाण मी ।
- 40 माझ्याविण नसे कांही लेश-मात्र चराचरी
माझ्या दिव्य विभूतीस नसे अंत कुठें चि तो
- 41 विभूति-युक्त जी वस्तू लक्ष्मीवंत उदात्त वा
माझ्या चि किरणांतूनि निघाली जाण ती असे ।
- 42 अथवा काय हें फार जाणूनि करिशील तूं
एकांशें विश्व हें सारें व्यापूनि उरलों चि मी ॥

५

अध्याय अकरावा

अर्जुन म्हणाला

- 1 करुनि करुणा माझी बोलिलास रहस्य जें
त्या थोर आत्म-विद्येनें माझा हा मोह फेडिला
- 2 उत्पत्ति-नाश भूतांचे ऐकिले मी सविस्तर
कळला तुजपासूनि अभंग महिमा तुझा ।
- 3 तुझें तें ईश्वरी रुप मानितों सांगसी जसें
तें चि मी इच्छितों पाहूं प्रत्यक्ष परुषोत्तमा
- 4 तूं जरी मानिसी शक्य मज तें रुप पाहणें
तरी योगेश्वरा देवा दाखवी ते चि शाश्वत ॥

श्री भगवान म्हणाले

- 5 पहा दिव्य तशी माझीं रुपें शत-सहस्र तूं
नाना प्रकार आकार वर्ण ज्यांत विचित्र चि
- 6 असु वायु पहा रुद्र तसे आदित्य अश्विनी
पहा अनेक आश्चर्ये कधी कोणी न पाहिली
- 7 इथें आज पहा सारें विश्व तूं सचराचर
माझ्या देहांत एकत्र इच्छा-दर्शन हें तुज

8 पारी तूं चर्म-चक्षूनें पाहूं न शकसी मज
घे दिव्य दृष्टि ही माझी ईश्वरी योग तूं पहा ॥

संजय म्हणाला

9 महा-योगेश्वरें कृष्णें राया बोलूनि ह्यापरी
दाविलें तेथ पार्थास थोरलें रुप ईश्वरी ।

10 बहु-डोळे मुखें ज्यांत दर्शनें बहु अदभुत
बहु दिव्य अलंकार सज्ज दिव्यायुधें बहु

11 दिव्य वस्त्रें फुलें गंध लेउनी सर्वतोपरी
आश्चर्यें भरला देव विश्व-व्यापी अनंत तो

12 प्रभा सहस्र-सूर्याची नभी एकवटे जरी
तरी त्या थोर देवाच्या प्रभेशी न जुळे चि ती

13 सारे जगांतले भेद तेव्हां कालवले जसे
देहांत देव-देवाच्या देखिले तेथ अर्जुनें ।

14 मग विस्मित तो झाला अंगी रोमांच दाटले
प्रभूस हात जोडूनि बोलिला नत-मस्तक ॥

अर्जुन म्हणाला

- 15 देखें प्रभो देव तुझ्या शरीरी
कोंदाटले सर्व चि भूत-संघ
पदमासनी ध्यान धरी विधाता
ऋषीमधें खेळत दिव्य सर्प
- 16 लेऊनि डोळे सुख हात पोट
जिथें जिथें तूं चि अनंत-मूर्ते
विश्वेश्वरा शेवट मध्य मूळ
तुझ्या न मी देखत विश्व-रुपी
- 17 प्रभो गदा-चक्र-किरीट-धारी
प्रकाश सर्वत्र तुझा प्रचंड
डोळे न पाहूं शकती अपार
ज्यांतूनि हे पेटत अग्नि-सूर्य ।
- 18 तूं थोर तें अक्षर जाणण्याचें
तुझा चि आधार जगास अंती
तूं राखिसी शाश्वत-धर्म नित्य
मी मानितों तूं परमात्म-तत्त्व ।
- 19 किती भुजा वीर्य किती पसारा
डोळे कसे उज्वल चंद्र-सूर्य

हा पेटला अग्नि तुझ्या मुखांत
तूं ताविसी सर्व चि आत्म-तेजें

20 दाही दिशा विस्तृत अंतराळ
व्यापूनि तूं एक चि राहिलासी
पाहूनि हें अदभुत उग्र रुप
तिन्ही जगें व्याकुळली उदारा

21 हे देव सारे रिघती तुझ्यांत
कोणी भयें प्रार्थित बद्ध-हस्त
मांगल्य-गीतें तुज सिद्ध संत
परोपरी आळविती समस्त

22 आदित्य विश्वे वसु रुद्र साध्य
कुमार दोघे पितृ-देव वायु
गंधर्व दैत्यांसह यक्ष सिद्ध
सारे कसे विस्मित पाहताती ।

23 अफाट हें रुप असंख्य डोळे
मुखें भुजा ऊरु असंख्य पाय
असंख्य पोटे विकराळ दाढा
ह्या दर्शनें व्याकुळ लोक मी हि

- 24 भेदूनि आकाश भरुनि रंगी
फाडूनि डोळे उघडूनि तोंडें
तूं पेटलासी बघ जीव माझा
भ्याला न देखे शम आणि धीर
- 25 कराळ दाढा विकराळ तोंडें
कल्पांत अग्नी-सम देखतां चि
दिग्मूढ झालों सुख तें पळालें
प्रसन्न हो की जग हें तुझें चि
- 26 अहा कसे हे धृतराष्ट्र-पुत्र
घेऊनियां राज समूह सारे
हे भीष्म हे द्रोण तसा चि कर्ण
हे आमुचे वीर हि मुख्य मुख्य
- 27 जाती त्वरेनें चि तुझ्या मुखांत
भयाण जी भ्यासुर ज्यांत दाढा
दातांत कांही शिरली शिरें जी
त्यांचें जसें पीठ चि पाहतां मी ।
- 28 जसे नद्यांचे सगळे प्रवाह
वेगें समुद्रांत चि धांव घेती
तसे तुझ्या हे जळत्या मुखांत

धांवूनि जाती नर-वीर सारे

29 भरुनियां वेग जसे पतंग
घेती उडया अग्नि-मुखी मराया
तसे चि हे लोक तुझ्या मुखांत
घेती उडया वेग-भरें मराया ।

30 समस्त लोकांस गिळूनि ओंठ
तूं चाटितोसी जळत्या जिभांनीं
वेढूनि विश्वास समग्र तेजें
भाजे प्रभो उग्र तुझी प्रभा ही ।

31 सांगा असां कोण तुम्ही भयाण
नमूं तुम्हां देव-वरा न कोपा
जाणावया उत्सुक आदि देवा
ध्यानी न ये की करणी कशी ही ॥

श्री भगवान म्हणाले

32 मी काळ लोकांतक वाढलेला
भक्षावया सिद्ध इथें जनांस
हे नष्ट होतील तुझ्या विना हि
झाले उभे हे उभयत्र वीर

33 म्हणूनि तूं ऊठ मिळीव कीर्ति
जिंकूनि निष्कंटक राज्य भोगी
मी मारिले हे सगळे चि आधी
निमित्त हो केवळ सत्य-साची

34 द्रोणास भीष्मास जयद्रथास
कर्णादि वीरांस रणांगणांत
मी मारिलेल्यांस फिरुनि मारी
निःशंक झुंजे जय तो तुझा चि ॥

संजय म्हणाला
35 ऐकूनि हें अर्जुन कृष्ण-वाक्य
भ्याला जसा कांपत हात जोडी
कृष्णास वंदूनि पुनश्च बोले
लवूनियां तेथ गळा भरुनि ।

अर्जुन म्हणाला
36 जगी तुझ्या युक्त चि कीर्तनानें
आनंद लोटे अनुराग दाटे
भ्याले कसे राक्षस धांव घेती
हे वंदिती सिद्ध-समूह सारे

37 प्रभो न कां हे तुज वदितील

कर्त्यास कर्ता गरु तूं गुरुंस
आधार तूं अक्षर तूं अनंता
आहेस नाहीस पलीकडे तूं

38 देवादि तूं तूं चि पुराण आत्मा
जगास ह्या अंतिम आसरा तूं
तूं जाणतोसी तुज मोक्ष-धामा
विस्तरिसी विश्व अनंत-रुपा

39 तूं अग्नि तूं वायु समस्त देव
प्रजापते तूं चि पिता वडील
असो नमस्कार सहस्त्र वार
पुन्हां पुन्हां आणि पुन्हां पुन्हा हि

40 समोर मागें सगळीकडे चि
असो नमस्कार जिथें जिथें तूं
उत्साह सामर्थ्य तुझें अनंत
तूं सर्व की सर्व तुझ्या चि पोटी ।

41 समान मानी अविनीत-भावें
कृष्णा गडया हाक अशी चि मारी
न जाणता हा महिमा तुझा मी
प्रेमें प्रमादे बहु बोल बोले

- 42 खेले निजे स्वैर चि खात बैसे
चेष्टा करी सर्व तुझ्या समोर
जनी मनी वा तुज तुच्छ लेखे
क्षमा की भान तुझे कुणास
- 43 आहेस तूं बाप चराचरास
आहेस मोठी गुरु-देवता तूं
तुझी न जोडी तुज कोण मोडी
तिन्ही जगी ह्या उपमा चि थोडी
- 44 म्हणूनि लोटांगण घालितों मी
प्रसन्न होई स्तवनीय-मूर्ते
क्षमा करी बा मज लेकरातें
सखा सख्यातें प्रिय तूं प्रियातें ।
- 45 अपूर्व पाहूनि अपार धालों
परी मनी व्याकुळता न जाय
पुन्हां बघूं दे मज तें चि रुप
प्रसन्न होई जगदीश्वरा तूं
- 46 घेई गदा चक्र किरीट घाली
तसें चि पाहूं तुज इच्छितों मी

अनंत बाहूंस गिळूनि पोटी
चहूं भुजांचा नट विश्व-मूर्ते ॥

श्री भगवान म्हणाले

47 प्रसन्न होऊनि रचूनि योग
हैं दाविलें मी तुज विश्व-रुप
अनंत तेजोमय आद्य थोर
जें पाहिलें आजवरी न कोणी

48 घोकूनियां वेद करोनि कर्में
यजूनि वा उग्र तपें तपूनि
देऊनि दानें जगती न शक्य
तुझ्या विना दर्शन हैं कुणास

49 होऊं नको व्याकुल मूढ-भावें
पाहूनि हैं रुप भयाण माझें
प्रसन्न-चित्तें भय सोडुनी तूं
पहा पुन्हां तें प्रिय पूर्व-रुप ।

संजय म्हणाला

50 बोलूनि ऐसें मग वासुदेवें
पार्थास तें दाखविलें स्वरुप
भ्याल्यास आश्वासन द्यावया तो

झाला पुन्हां सौम्य उदार देव ॥

अर्जुन म्हणाला

- 51 पाहूनि हें तुझें सौम्य मानुषी रुप माधव
झालों प्रसन्न मी आतां आलों भानावरी पुन्हां ।

श्री भगवान म्हणाले

- 52 हें पाहिलेंस तूं माझें अति दुर्लभ दर्शन
आशा चि राखुनी ज्याची झुरती नित्य देव हि
- 53 यज्ञ-दान-तपें केली वेदाभ्यास हि साधिला
तरी दर्शन हें माझें न लाभे लाभलें तुज
- 54 लाभे अनन्य भक्तीनें माझें हें ज्ञान-दर्शन
दर्शनें होय माझ्यांत प्रवेश मग तत्त्वतां ॥
- 55 माझ्या कर्मांत जो मग्न भक्तीने भरला असे
जगी निःसंग निर्वैर मिले तो मज तत्पर ॥

॥

अध्याय बारावा

अर्जुन म्हणाला

- 1 असे मिसळले कोणी तुज भक्त उपासिती
कोणी अक्षर अव्यक्त योगी ते थोर कोणते ।

श्री भगवान म्हणाले

- 2 रोवूनि मन माझ्यांत भजती नित्य जोडिले
श्रद्धेने भारले माझ्या ते योगी थोर मानितों ।
- 3 परी अचिंत्य अव्यक्त सर्व-व्यापी खुणेविण
नित्य निश्चळ निर्लिप्त जे अक्षर उपासिती
- 4 रोधिती इंद्रियें पूर्ण सर्वत्र सम जाणुनी
माझ्याकडे चि ते येती ज्ञानी विश्व-हिती रत
- 5 अव्यक्ती गोविती चित्त क्लेश त्यांस विशेष चि
देहवंतास अव्यक्ती सुखें बोध घडे चि ना ।
- 6 परी जे सगळीं कर्म मज अपूनि मत्पर
अनन्य भक्ति-योगानें भजती चिंतुनी मज
- 7 माझ्यांत रोविती चित्त त्यांस शीघ्र चि मी स्वयें

संसार-सागरांतुनी काढितों मृत्यु मारुनी ॥

- 8 मन माझ्यांत तूं ठेव बुद्धि माझ्यांत राख तूं
म्हणजे मग निःशंक मी चि होशील तूं स्वयें
- 9 जाईल जड माझ्यांत चित्तास करणें स्थिर
तरी अभ्यास-योगानें इच्छूनि मज मेळवी
- 10 अभ्यास हि नव्हे साध्य तरी मत्कर्म आचरी
मिळेल तुज ती सिद्धि मत्कर्म हि करुनियां
- 11 न घडे हें असे कर्म योग माझ्यांत साधुनी
तरी सर्व चि कर्माचें प्रयत्नें फळ सोड तूं
- 12 प्रयत्नें लाभतें ज्ञान पुढें तन्मयता घडे
मग पूर्ण फल-त्याग शीघ्र जो शांति देतसे ॥
- 13 कोणाचा न करी व्देष दया मैत्री वसे मनी
मी माझें न म्हणे सोशी सुख-दुःखें क्षमा-बळें
- 14 सदा संतुष्ट जो योगी संयमी दृढ-निश्चयी
अर्पी मज मनो-बुद्धि भक्त तो आवडे मज

- 15 जो लोकांस न कंटाळे ज्यास कंटाळती न ते
हर्ष शोक भय क्रोध नेणे तो आवडे मज
- 16 नेणे व्यथा उदासीन दक्ष निर्मळ निःस्पृह
सोडी आरंभ जो सारे भक्त तो आवडे मज
- 17 न उल्हासे न संतापे न मागे न झुरे चि जो
बरें वाईट सोडूनि भजे तो आवडे मज
- 18 सम देखे सखे वैरी तसे मानापमान हि
शीत उष्ण सुखें दुःखें करुनि सम मोकळा
- 19 निंदा स्तुति न घे मौनी मिळे तें गोड मानितो
स्थिर-बुद्धि निराधार भक्त तो आवडे मज ।
- 20 जे धर्म-सार हें नित्य श्रद्धेने मी चि लक्षुनी
सेविती ते तसे भक्त फार आवडती मज ॥

अध्याय तेरावा

श्री भगवान म्हणाले

- 1 अर्जुना ह्या शरीरास म्हणती क्षेत्र जाणते
जाणें हें क्षेत्र जो त्यास क्षेत्र-ज्ञ म्हणती तसें
- 2 क्षेत्र-ज्ञ मी चि तो जाण क्षेत्रांत सगळ्या वसे
क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ-भेदास जाणणें ज्ञान मी म्हणे ॥
- 3 क्षेत्र कोण कसें त्यांत विकार कुठले कसे
क्षेत्र-ज्ञ तो कसा कोण ऐक थोडयांत सांगतों
- 4 ऋषीनी भिन्न मंत्रांत गाइलें हें परोपरी
वर्णिल ब्रह्म-वाक्यांत संपमाण सुनिश्चित ।
- 5 पंच भूतें अहंकार बुद्धि अव्यक्त मूल जें
इंद्रियें अकरा त्यांस खेंचितें अर्थ-पंचक
- 6 इच्छा व्देश सुखें दुःखें धृति संघात चेतना
विकार-युक्त हें क्षेत्र थोडयांत तुज बोलिलों ।
- 7 नम्रता दंभ-शून्यत्व अहिंसा ऋजुता क्षमा
पावित्र्य गुरु-शुश्रूषा स्थिरता आत्म-संयम

- 8 निरहंकारता चित्ती विषयांत विरक्तता
जन्म-मृत्यु-जरा-रोग-दुःख-दोष-विचारणा
- 9 निःसंग-वृत्ति कर्मांत पुत्रादीत अलिप्तता
प्रिय-अप्रिय लाभांत अखंड सम-चित्तता
- 10 माझ्या ठाई अनन्यत्वे भक्ति निष्काम निश्चळ
एकांताविषयी प्रीति जन-संगांत नावड
- 11 आत्म-ज्ञानी स्थिर श्रद्धा तत्त्वतां ज्ञेय-दर्शन
हे ज्ञान बोलिले सारे अज्ञान विपरीत जे ।
- 12 ज्ञेय ते सांगतो ज्याच्या ज्ञानाने अमृतत्व चि
अनादि जे पर-ब्रह्म आहे नाही न बोलवे
- 13 सर्वत्र दिसती ज्यास हात पाय शिरे मुखे
कान डाळे हि सर्वत्र सर्व झांकूनि जे उरे
- 14 असूनि इंद्रियातीत त्यांचे व्यापार भासवी
न स्पर्शतां धरी सर्व गुण भोगूनि निर्गुण
- 15 जे एक आंत-बाहेर जे एक चि चराचर
असूनि जवळी दूर सूक्ष्मत्वे नेणवे चि जे

- 16 भूत-मात्री न भेदूनि राहिलें भेदल्यापरी
भूतांस जन्म दे पाळी गिळी जें शेवटीं स्वयें
- 17 जे अंधारास अंधार तेजाचें तेज बोलिलें
ज्ञानाचें ज्ञान तें ज्ञेय सर्वाच्या हृदयीं वसे ।
- 18 संक्षेपें वर्णिलें क्षेत्र ज्ञान ज्ञेय तसें चि हें
जाणूनि भक्त जें माझा माझें सायुज्य मेळवी ॥
- 19 प्रकृती-पुरुषाची ही जोडी जाण अनादि तूं
प्रकृतीपासुनी होती विकार गुण सव हि
- 20 देहेंद्रियांचे कर्तृत्व बोलिलें प्रकृतीकडे
दुःखा-सुखाचें भोक्तृत्व बोलिलें परुषाकडे
- 21 बांधिला प्रकृतीने तो तिचे ते गुण भोगितो
गुण संगामुळे ह्यास घेणे जन्म शुभाशुभ ।
- 22 सर्व-साक्षी अनु-ज्ञाता भर्ता भोक्ता महे वर
म्हणती परमात्मा हि देही पुरुष तो पर
- 23 पुरुषाचें असें रुप ध्यानां प्रकृतीचें गुणात्मक

- जाणे कसा हि तो राहो पुन्हां न जन्म पावतो
- 24 ध्यानानें पाहती कोणी स्वयें आत्म्यास अंतरी
सांख्य-योगें तसें कोणी कर्म-योगें हि आणिक
- 25 स्वये, नेणूनियां कोणी थोरांपासूनि ऐकती
तरती ते हि मृत्यूस श्रद्धेनें वर्तुनी तसें ॥
- 26 उत्पन्न होतसे लोकी जें जें स्थावर-जंगम
क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ-संयोगें घडिलें जाण सर्व तें
- 27 समान सर्व भूतांत राहिला परमे वर
अनाशी नाशवंतांत जो पाहे तो चि पाहतो
- 28 जो पाहे प्रभू सर्वत्र भरला सम तो स्वयें
आत्म्याची न करी हिंसा गति उत्तम मेळवी
- 29 प्रकृतीच्या चि तंत्रानें कर्म होतात सर्व हि
आत्मा न करी कांहीं हें पाहे तो चि पाहतो
- 30 एकत्वी जोडिलें पाहे भूतांचें वेगळेपण
त्यामधूनचि विस्तार तेव्हां ब्रह्मत्व लाभलें ।

- 31 परमात्मा न वेंचे चि की निर्गुण अनादि हा
राहे देही परी कांही न करी न मळे चि तो
- 32 सर्व व्यापूनि आकाश सूक्ष्मत्वे न मळे जसे
सर्वत्र भरला देही आत्मा तो न मळे तसा
- 33 एकला चि जसा सूर्य उजळी भुवन-त्रय
तसा क्षेत्रज्ञ तो क्षेत्र संपूर्ण उजळीतसे ।
- 34 पाहती ज्ञान-दृष्टीने क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ भेद हा
भूत-प्रकृति लंघूनि ते ब्रह्म-पद पावती ॥

॥

अध्याय चौदावा

श्री भगवान म्हणाले

- 1 सर्व ज्ञानांमधे थोर ज्ञान तें सांगतो पुन्हां
जें जाणूनि इथें मोक्ष पावले सगळे मुनि
- 2 ह्या ज्ञानाच्या बळानें ते झाले माझ्या चि सारखे
जगें येवोत जावोत ते अभंग जसे तसे ।
- 3 माझें प्रकृति हें क्षेत्र तिथें मी बीज पेरितों
त्यांतूनि सर्व भूतांची उत्पत्ती मग होतसे
- 4 सर्व योनीमधें मूर्ति जितुक्या जन्म पावती
माता प्रकृति हि त्यांस पिता मी बीज पेरिता ॥
- 5 प्रकृतीपासुनी होती गुण सत्व-रज-तम
ते निर्विकार आत्म्यास जणूं देहात जुंपिती ।
- 6 त्यांत निर्मळ तें सत्व ज्ञान आरोग्य वाढवी
मी सुखी आणि मी ज्ञानी शृंखला ही चि लेववी
- 7 रज तें वासना-रुप तृष्णा आसक्ति वाढवी
आत्म्यास कर्म-संगानें टाकितें जखडूनि तें

- 8 गुंगवी तम सर्वास अज्ञान चि विरुढलें
झोंप आळस दुर्लक्ष ह्यानी घेरुनि बांधित ।
- 9 सुखांत घालितें सत्व रज कर्मांत घालितें
ज्ञान झांकूनि संपूर्ण दुर्लक्षी घालितें तम ॥
- 10 अन्य दोघांस जिंकूनि तिसरें करितें बळ
असें चढे कधी सत्व कधी रज कधी तम ।
- 11 प्रज्ञेचा इंद्रिय-द्वारा प्रकाश सगळीकडे
देहांत पसरे तेव्हां जाणावें सत्व वाढलें
- 12 प्रवृत्ति लालसा लोभ कर्मरंभ अशांतता
ही दोन्ही उठती तेव्हां जाणावें रज वाढलें
- 13 अंधार मोह दुर्लक्ष अप्रवृत्ति चहूंकडे
देहांत माजली तेव्हां जाणावें तम वाढलें ॥
- 14 वाढलें असतां सत्व जाय जो देह सोडुनी
जन्मतो शुभ लोकांत तो ज्ञात्यांच्या समागमी
- 15 रजात लीन झाला तो कर्मासक्तांत जन्मतो
तमी बुडुनि गेला तो मूढ-योनीत जन्मतो ।

- 16 फल सात्विक कर्माचें पुण्य निर्मळ बोलिलें
रजाचें फल तें दुःख तमाचें ज्ञान-शून्यता
- 17 सत्वांतूनि निघे ज्ञान निघे लोभ रजांतुनी
अज्ञान मोह दुर्लक्ष निघती ही तमातुनी
- 18 सत्व-स्थ चढती उच मध्यें राजस राहती
हीन वृत्तीत वागूनि जाती तामस खालती ॥
- 19 गुणांविण नसे कर्ता आत्मा तो त्यापलीकडे
देखणा ओळखे हें जो होय माझें चि रुप तो
- 20 देह-कारण हे तीन गुण जाय तरुनि जो
जन्म-मृत्यु-जरा-दुःखी सोडिला मोक्ष गांठतो ॥

अर्जुन म्हणाला

- 21 त्रिगुणातीत तो देवा त्याचें लक्षण काय तें
वागणूक कशी त्याची कसा तो गुण निस्तरे ।

श्री भगवान म्हणाले

- 22 प्रकाश मोह उद्योग गुण-कार्ये निसर्गतां
पावतां न करी खेद न धरी आस लोपतां

- 23 राहे जसा उदासीन गुणांनीं जो न चाळवे
त्यांचा चि खेळ जाणूनि न डोले लेश-मात्र हि ।
- 24 आत्मत्वे सम जो पाहे सोनें पाषाण मृत्तिका
धैर्यवंत सुखें दुःखें स्तुति-निंदा प्रियाप्रिय
- 25 मानपमान जो नेणे नेणे जो शत्रु-मित्र हि
आरंभ सोडिले ज्यानें तो गुणातीत बोलिला ।
- 26 जो एक-निष्ठ भक्तीनें अखंड मज सेवितो
तो ह्या गुणांस लंघूनि शके ब्रह्मत्व आकळूं
- 27 ब्रह्मास मी चि आधार अवीट अमृतास मी
मी चि शा वत धर्मास आत्यंतिक सुखास मी ॥

॥

अध्याय पंधरावा

श्री भगवान म्हणाले

- 1 खाली शाखा वरी मूल नित्य अश्वत्थ बोलिला
ज्याच्या पानामध्ये वेद जाणे तो वेद जाणतो
- 2 वरी हि शाखाफुटल्या तयास
ही भोग-पानें गुण-पष्ट जेथें
खाली हि मुळें निघती नवीन
दृढावली कर्म-बळें नृ-लोकी ।
- 3 ह्याचें तसें रुप दिसे न येथें
भासे न शेंडा बुडखा न खांदा
घेऊनि वैराग्य अभंग शस्त्र
तोडूनियां हा दृढ-मूल वृक्ष
- 4 घ्यावा पुढें शोध तया पदाचा
जेथूनि मार्गे फिरणें नसे चि
द्यावी बुडी त्या परमात्म-तत्त्वी
प्रवृत्ति जेथें स्फुरली अनादि ।
- 5 जे मान-मोहांसह संग-दोष
जाळूनि निर्वासन आत्म-निष्ठ

दुःखं न घेती सुख-दुःख-मूल
ते प्राज्ञ त्या नित्य-पदी प्रविष्ट ।

6 न त्यास उजळी सूर्य कायसे अग्नि-चंद्र हे
जेथ गेला न परते माझें अंतिम धाम तें ॥

7 माझा चि अंश संसारी झाला जीव सनातन
पंचेंद्रियें मनोयुक्त प्रकृतीतूनि खेंचितो

8 पुष्पादिकांतुनी वारा गंध खेंचूनि घेतसे
तशीं घेऊनि ही सर्व देह सोडी धरी प्रभू

9 क्षोत्र जिह्वा त्वचा चक्षुः घ्राण आणिक तें मन
ह्या सर्वास अधिष्ठांनी ते ते विषय सेवितो ।

10 सोडितो धरितो देह भोगितो गुण-युक्त हा
परी न पाहती मूढ ज्ञानी डोळस पाहती

11 योगी यत्न-बळें ह्यास पाहती हृदयी स्थित
चित्त-हीन अशुद्धात्मे प्रयत्नें हि न पाहती ।

12 सूर्यात जळतें तेज जें विश्व उजळीतसे
तसें चंद्रांत अग्नीत जाण माझें चि तेज तें

- 13 आकर्षण-बलें भूतें धरा-रुपें धरीतसे
वनस्पतीस मी सोम पोषितों भरिला रसें
- 14 मी वैश्वानर-रूपानें प्राणि-देहांत राहुनी
अन्नं ती पचवी चारी प्रणापानांस फुंकुनी
- 15 सर्वातरी मी करितों निवास
देतों स्मृति ज्ञान विवेक सर्वा
समग्र वेदांस हि मी चि वेद्य
वेदज्ञ मी वेद-रहस्य-कर्ता ॥
- 16 लोकी पुरुष ते दोन क्षर आणि अक्षर
क्षर सर्व चि ही भूतें स्थिर अक्षर बोलिला ।
- 17 म्हणती परमात्मा जो तिजा पुरुष उत्तम
विश्व-पोषक विश्वात्मा जो विश्वेश्वर अव्यय
- 18 मी क्षरा-अक्षराहूनि वेगळा आणि उत्तम
वेद लोक म्हणे मातें म्हणूनि परुषोत्तम
- 19 मोह सारुनि जो दूर जाणे मी पुरुषोत्तम
सर्व-ज्ञ तो सर्व-भावं सर्व-रुपी भजे मज ।

20 अत्यंत गूढ हैं शास्त्र निर्मळा तुज बोलिलों
हैं जाणे तो बुद्धिमंत होईल कृत-कृत्य चि ॥

॥

अध्याय सोळावा

श्री भगवान म्हणाले

- 1 निर्भयत्व मनःशुद्धि योग-ज्ञानी सुनिश्चय
यज्ञ निग्रह दातृत्व स्वाध्याय ऋजुता तप
- 2 अहिंसा शांति अक्रोध त्याग सौजन्य सत्यता
अ-लुब्धता दया भूती मर्यादा स्थैर्य मार्दव
- 3 पवित्रता क्षमा तेज धैर्य अद्रोह नम्रता
हे ज्याचे गुण तो आला दैवी संपत्ति घेउनी ।
- 4 दंभ मीपण अज्ञान क्रोध दर्प कठोरता
लाभती गुण हे त्यास ज्याची संपत्ति आसुरी ।
- 5 सुटका करिते दैवी आसुरी बंध घालिते
भिऊं नको चि आलास दैवी संपत्ति जोडुनी ॥
- 6 भूत-सृष्टि जगीं दोन दैवी आणिक आसुरी
विस्तारें वर्णिली दैवी आसुरी ऐक सांगतों ।
- 7 कृताकृत्य कसें काय नेणती आसुरी जन
न स्वच्छता न आचार जाणती ते न सत्य हि

- 8 म्हणती लटिकें विश्व निराधार निरीश्वर
काम-मूलक हें सारें कोठलें सह-कार्य तें
- 9 स्वीकारुनि अशी दृष्टी नष्टात्मे ज्ञान-हीन ते
जगताच्या क्षयासाठी निघाले रिपु हिंसक ।
- 10 काम दुर्भर सेवूनि मानी दांभिक माजले
दुराग्रह-बलें मूढ करिती पाप निश्चयें
- 11 अपार धरिती चिंता जी मेल्या हि सरे चि ना
गढले काम-भोगांत जणूं सर्वस्व मानुनी
- 12 आशेचे लेइले फांस काम-क्रोधांत तत्पर
भोगासाठी अधर्मानें इच्छिती धन-संचय ।
- 13 हें आज लाभलें आतां तो जोडीन मनोरथ
हे आहे तें हि होईल माझें चि सगळें धन
- 14 मी मारिला चि तो शत्रू मारीन दुसरे हि जे
मी स्वामी आणि मी भोक्ता सुखी मी सिद्ध मी बळी
- 15 कुलीन मी चि संपन्न माझी जोडी कुठें असे

यज्ञ-दान विलासी मी जल्पती अज्ञ मोहित

- 16 भमले चित्त भेदूनि मोह-जालांत गुंतले
पडती विषयासक्त नरकांत अमंगल ।
- 17 स्वयं-पूजित गर्विष्ठ धनें मानें मदांध ते
नांवाचे करिती यज्ञ दंभानें अव्यवस्थित
- 18 अहंकारें बलें दर्पें काम-क्रोधें भरुनियां
माझा स्व-पर देहांत करिती द्वेष मत्सरी ।
- 19 व्देशी क्रूर असे पापी संसारी हीन जे जन
त्यांस मी टाकितों नित्य तशा योनीत आसुरी
- 20 जोडुनी आसुरी योनी जन्मजन्मांतरीं मग
मातें न मिळतां जाती उत्तरोत्तर खालती ॥
- 21 काम क्रोध तसा लोभ आत्म-नाशास कारण
तीन ही नरक-द्वारें टाळावी चि म्हणूनियां
- 22 तमाची ही तिन्ही द्वारें टळुनि सुटला मग
कल्याण-मार्ग सेवूनि पावे उत्तम तो गति ।

- 23 जो शास्त्र-मार्ग सोडूनि करितो स्वैर वर्तन
न सिद्धि लाभते त्यास न वा सुख न सद-गति
- 24 म्हणूनि आदरी शास्त्र कार्याकार्य कळावया
शास्त्राचें वाक्य जाणूनि इथें तूं कर्म आचरी ॥

॥

अध्याय सतरावा

अर्जुन म्हणाला

- 1 जे शास्त्र-मार्ग सोडूनि श्रद्धा-पूर्वक पूजिती
त्यांची सात्विक ती निष्ठा किंवा राजस तामस ।

श्री भगवान म्हणाले

- 2 तिन्ही प्रकारची श्रद्धा स्वभावें जीव मेळवी
ऐक सात्विक ती होय तशी राजस तामस
- 3 जसा स्वभाव तो ज्याचा श्रद्धा त्याची तशी असे
श्रद्धेचा घडिला जीव जशी श्रद्धा तसा चि तो
- 4 स-त्वस्थ पूजिती देव यक्ष-राक्षस राजस
प्रेतें आणि भुतें-भेतें पूजिती लोक तामस ।
- 5 शास्त्रें निषेधिलें घोर दंभें आचरिती तप
आभिमानास पेढूनि काम-रागें बळावले
- 6 देह-धातूंस शोषूनि मज आत्म्यास पीडिती
विवेक-हीन जे त्यांची निष्ठा ती जाण आसुरी ॥
- 7 आहारांत हि सर्वांच्या तीन भेद यथा रुचि
तसे यज्ञी तपी दानी सांगतों भेद ऐक ते ।

- 8 सत्व प्रीति सुख स्वास्थ्य आयुष्य बल वाढवी
रसाळ मधुर स्निग्ध स्थिर आहार सत्विक
- 9 खारे रुक्ष कडू तीख अम्ल अत्युष्ण दाहक
दुःख-शोक-द आहार रोग-वर्धक राजस
- 10 रस-हीन निवालेलें शिलें दुर्गंध-युक्त जें
निषिद्ध आणि उष्टें हि तामस-प्रिय भोजन ।
- 11 फलाभिलाष सोडूनि कर्तव्य चि म्हणूनियां
विधीनें मन लावूनि होय तो यज्ञ सात्विक
- 12 फळाचें अनुसंधान राखुनी दंभ-पूवक
लोकांत यजिला जाय जाण तो यज्ञ राजस
- 13 नसे विधी नसे मंत्र अन्नोत्पत्ति नसे जिथें
नसे श्रद्धा नसे त्याग बोलिला यज्ञ तामस ।
- 14 गुरु-देवादिकी पूजा स्वच्छता वीर्य-संग्रह
अहिंसा ऋजुता अंगी देहाचें तप बोलिलें
- 15 हितार्थ बोलणें सत्य प्रेमानें न खुपेलसें

स्वाध्याय करणें नित्य वाणीचें तप बोलिलें

- 16 प्रसन्न-वृत्ति सौम्यत्व आत्म चिंतन संयम
भावना राखणें शुद्ध मनाचें तप बोलिले ।
- 17 तिहेरी तप तें सारें श्रद्धा उत्कट जोडुनी
समत्वे फळ सोडूनि घडलें जाण सात्विक
- 18 सत्कारादिक इच्छूनि केलें जें दंभ राखुनी
तें चंचळ इथें जाण तप राजस अस्थिर
- 19 दुराग्रहें चि जें होय अंतरात्म्यास पीडुनी
किंवां जें पर-घातार्थ जाण तामस तें तप
- 20 देशी काळी तसें पात्री उपकार न इच्छितां
धर्म-भावें चि जें देणें जाण तें दान सात्विक
- 21 उपकार अपेक्षुनी अथवा फळ वांछुनी
क्लेश-पूर्वक जें देणें जाण तें दान राजस
- 22 करुनि भावना तुच्छ देशादिक न पाहतां
अनादरें चि जें देणें जाण तें दान तामस ॥

- 23 ॐ-तत-सत ह्यापरी ब्रह्म तिहेरी स्मरलें असे
त्यांतूनि निर्मिलें पूर्वी वेद-यज्ञ उपासक ।
- 24 म्हणूनि आधी ॐ-कार उच्चारुनि उपासक
यज्ञ-दान-तपें उक्त निरंतर अनुष्ठिती ।
- 25 तत-कार-स्मरणें सर्व तोडूनि फल-वासना
नाना यज्ञ तपें दानें करिती मोक्ष लक्षुनी ।
- 26 सत-कार स्मरणें लाभे सत्यता आणि साधुता
तशी सुंदरता कर्मी सत-कारें बोलिली असे
- 27 यज्ञ-दान तपें किंवां कर्म जी त्यांस साधक
वागणें ह्यापरी त्यांत सत-कार फळ बोलिलें
- 28 यज्ञ दानें तपें कर्म अश्रद्धेनें अनुष्ठिली
बोलिली सर्व ती मिथ्या दोन्ही लोकांत निष्फल ॥

अध्याय अठरावा

अर्जुन म्हणाला

1 संन्यासाचें कसें तत्व त्यागाचें हि कसें असे
मी जाणूं इच्छितों कृष्णा सांगावें वेगवेगळें ।

श्री भगवान म्हणाले

2 सोडणें काम्य कर्म तो ज्ञाते संन्यास जाणती
फळ सर्व चि कर्माचें सोडणें त्याग बोलती

3 दोष-रूप चि ही कर्म सोडावी म्हणती कुणी
न सोडावी चि म्हणती यज्ञ-दान तपें कुणी

4 तरी ह्याविषयी ऐक माझा निश्चित निर्णय
त्याग जो म्हणती तो हि तिहेरी भेदला असे

5 यज्ञ-दान-तपें नित्य करणीय अवश्यक
न सोडावी चि ती होती ज्ञानवंतास पावक

6 परी ही पुण्य कर्म हि ममत्व फळ सोडुनी
करणें योग्य हा माझा जाण उत्तम निर्णय ।

7 नेमिलें कार्य जें त्याचा संन्यास न जुळे चि तो

केला तसा तरी मोहें त्याग तामस बोलिला

- 8 कष्टामुलें चि जें कर्म सोडणें आंग राखुनी
त्याग राजस तो वांझ न देखे आपुलें फळ
- 9 करणें नेमिलें कर्म कर्तव्य चि म्हणूनियां
ममत्व फळ सोडूनि त्याग तो मान्य सात्विक ।
- 10 कर्मी शुभाशुभी जेव्हां राग-द्देश न राखती
सत्वांत मुरला त्यागी ज्ञानें छेदूनि संशय
- 11 अशक्य देहवंतास सर्वथा कर्म सोडणें
म्हणूनि जो फळ त्यागी तो त्यागी बोलिला असे
- 12 तिहेरी फळ कर्माचें बरें वाईट मिश्रित
त्याग-हीनास तें लाभे संन्यासी मुक्त त्यांतुनी ॥
- 13 ऐक तूं मजपासूनि ज्ञात्यांचा कर्म-निर्णय
परभारें चि हें कर्म करिती पांच कारणें
- 14 अधिष्ठान अहंकार तशीं विविध साधनें
वेगळाल्या क्रिया नाना दैव तें तेथ पांचवें

- 15 काया-वाचा-मनं जं जं मनुष्य करितो जगी
धर्माचें वा अधर्माचें त्याची ही पांच कारणें
- 16 तेथ जो शुद्ध आत्म्यास कर्ता मानूनि बैसला
संस्कार-हीन तो मूढ तत्व नेणे चि दुर्मती
- 17 नसे ज्यास अहंभाव नसे बुद्धीत लिप्तता
मारी विश्व जरी सारें न मारी चि न बांधिला ॥
- 18 ज्ञाता ज्ञेय तसें ज्ञान तिहेरी कर्म-बीज हें
क्रिया कारण कर्तृत्व कर्मागें तीन त्यांतुनी
- 19 ज्ञाना-कर्मांत कर्त्यांत त्रिगुणी तीन भेद जे
रचिले ते कसे ऐक गुण-तत्त्वज्ञ वर्णित
- 20 भूत-मात्रांत जें पाहे भाव एक सनातन
अभिन्न भेदलेल्यांत जाण तें ज्ञान सात्विक
- 21 भेद-बुद्धीस पोषूनि सर्व भूतांत पाहतें
वेगळे वेगळे भाव जाण तें ज्ञान राजस
- 22 एका देहांत सर्वस्व मानुनी गुंतलें वृथा
भावार्थ-हीन जें क्षुद्र जाण तें ज्ञान तामस ।

- 23 नेमिलें जें न गुंतूनि राग-व्देष न राखतां
केलें निष्काम वृत्तीनें कर्म तें होय सात्विक
- 24 धरुनि कामना चित्ती जें अहंकार-पूर्वक
केलें महा खटाटोपें कर्म तें होय राजस
- 25 विनाश वेंच निष्पत्ति सामर्थ्य हि न पाहतां
आरंभिलें चि जें मोहें कर्म तें होय तामस ।
- 26 निःसंग निरहंकार उत्साही धैर्य-मंडित
फळो जळो चळे ना तो कर्ता सात्विक बोलिला
- 27 फल-कामुक आसक्त लोभी अस्वच्छ हिंसक
भारिला हर्ष-शोकें तो कर्ता राजस बोलिला
- 28 स्वच्छदी क्षुद्र गर्विष्ठ घातकी शठ आळशी
दीर्घ-सूत्री सदा खिन्न कर्ता तामस बोलिला ॥
- 29 बुद्धीचे भेद जे तीन धृतीचे हि तसे चि जे
गुणानुसार ते सारे सांगतों वेगवेगळे ।
- 30 अकर्तव्यें बंध-भय कर्तव्यें मोक्ष निर्भय

जाणे सोडूं धरुं त्यांस बुद्धि सात्विक ओळख

- 31 कार्याकार्य कसें काय काय धर्म अधर्म तो
जी जाणूं न शके चोख बुद्धि राजस ओळख
- 32 धर्म मानी अधर्मास अंधारें भरली असे
अर्थ जी उलाटा देखे बुद्धि तामस ओळख
- 33 जी इंद्रियें मन प्राण ह्यांचे व्यापार चालवी
समत्वे स्थिर राहूनि धृति सत्विक जाण ती
- 34 धर्मार्थकाम सारे चि चालवी सोय पाहुनी
बुडवी जी फलाशेंत धृति राजस जाण ती
- 35 निद्रा भय जी न सोडी शोक खेद तसा मद
घाली झांपड बुद्धीस धृति तामस जाण ती ।
- 36 तिन्ही प्रकारचें आतां सांगतों सुख ऐक तें
अभ्यासें गोड जें होय दुःखाचा अंत दाखवी
- 37 जें कडू विख आरंभी अंती अमृत-तुल्य चि
आत्म्यांत शुद्ध बुद्धीस लाभलें सुख सात्विक

- 38 आरंभी गोड सें वाटे अंती मारक जें विख
भासे विषय-संयोगें इंद्रियां सुख राजस
- 39 निद्रा आळस दुर्लक्ष ह्यानी आत्म्यास घेरुनी
आरंभी परिणामी हि गुंगवी सुख तामस ॥
- 40 इथें पृथ्वीवरी किंवां स्वर्गी देवादिकांत हि
कांही कुठें नसे मुक्त प्रकृतीच्या गुणांतुनी ॥
- 41 ब्राह्मणादिक वर्णांची कर्मे ती ती विभागिली
स्वभाव-सिद्ध जे ज्याचे गुण त्यांस धरुनियां
- 42 शांति क्षमा तप श्रद्धा ज्ञान विज्ञान निग्रह
ऋजुता आणि पावित्र्य ब्रह्म-कर्म स्वभावतां
- 43 शौर्य धैर्य प्रजा-रक्षा युद्धिं हि अ-पलायन
दातृत्व दक्षता तेज क्षात्र कर्म स्वभावतां
- 44 शेती व्यापार गो-रक्षा वैश्य कर्म स्वभावतां
कारणे पडिलो सेवा शूद्र-कर्म स्वभावतां
- 45 आपुल्या आपुल्या कर्मी दक्ष तो मोक्ष मेळवी
ऐक लाभे कसा मोक्ष स्व-कर्मी लक्ष लावुनी

- 46 जो प्रेरी भूत-मात्रास ज्याचा विस्तार विश्व हें
स्व-कर्म-कुसुमी त्यास पूजितां मोक्ष लाभतो ।
- 47 उणा हि आपुला धर्म पर-धर्माहुनी बरा
स्वभावें नेमिलें कर्म करी तो दोष जाळितो
- 48 सहज-प्राप्त तें कर्म न सोडावें सदोष हि
दोष सर्व चि कर्मांत राहे अग्नीत धूर तो
- 49 राखे कुठें न आसक्ति जिंकुनि मन निःस्पृह
तो नैष्कर्म्य महा-सिद्धि पावे संन्यास साधुनी ॥
- 50 सिद्धीस लाभला ब्रह्म गांठी कोण्यापरी मग
ज्ञानाची थोर ती निष्ठा ऐक थोडयांत सांगतों
- 51 बुद्धि सात्विक जोडूनि धृतीचा दोर खेंचुनी
शब्दादि-स्पर्श टाळूनि राग-द्वेषांस जिंकुनी
- 52 चित्त वाचा तनू नेमी एकांती अल्प सेवुनी
गढला ध्यान-योगांत दृढ वैराग्य लेउनी
- 53 बळ दर्प अहंकार काम क्रोध परिग्रह

ममत्वासह सोडूनि शांतीनें ब्रह्म आकळी ।

- 54 ब्रह्म झाला प्रसन्नत्वे न करी शोक कामना
पावे माझी परा भक्ति देखे सर्वत्र साम्य जी
- 55 भक्तीनें तत्त्वतां जाणे कोण मी केवढा असे
ह्यापरी मज जाणूनि माझ्यांत मिसळे मग
- 56 करुनि हि सदा कर्मे सगळी मज सेवुनी
पावे माझ्या कृपेनें तो अवीट पद शाश्वत ॥
- 57 मज मत्पर-वृत्तीनें सर्व कर्मे समर्पुनी
समत्व न ढळूं देतां चित्त माझ्यांत ठेव तूं
- 58 मग सर्व भयें माझ्या कृपेनें तरशील तूं
मीपणें हें न मानूनि पावशील विनाश चि ।
- 59 म्हणसी मनि झुंजे चि हें जें मीपण घेउनी
तो निश्चय तुझा व्यर्थ स्वभाव करवील चि
- 60 स्वभाव-सिद्ध कर्माने आपुल्या बाधिलास तूं
जें टाळूं पाहसी मोहें अवश्य करिशील तें ।

- 61 राहिला सर्व भूतांच्या हृदयी परमेश्वर
मायेनें चाळवी त्यांस जणूं यंत्रांत घालुनी
- 62 त्यांतें चि सर्व-भावे तूं जाई शरण पावसी
त्याच्या कृपा-बळें थोर शांतीचें स्थान शाश्वत ।
- 63 असें गूढाहुनो गूढ बोलिलों ज्ञान मी तुज
ध्यानी घेऊनि तें सारें स्वेच्छेनें योग्य तें करी ॥
- 64 सर्व गूढांतलें गूढ पुन्हां उत्तम वाक्य हें
हितार्थ सांगतों ऐक फार आवडसी मज
- 65 प्रेमानें ध्यास घेऊनि यजी मज नमी मज
प्रिय तूं मिळसी मातें प्रतिज्ञा जाण सत्य ही
- 66 सगळे धर्म सोड्नि एका शरण ये मज
जाळीन सर्व मी पापें तुझी शोक करुं नको ॥
- 67 न कथी हें कधी त्यास तपो-हीन अभक्त जो
श्रवणेच्छा नसे ज्यास माझा मत्सर जो करी ।
- 68 सांगेल गूज हें थोर माझ्या भक्त-गणांत जो
तो त्या परम भक्तीनें मिळेल मज निश्चित

69 कोणी अधिक त्याहूनि माझें पिय करी चि ना
जगी आवडता कोणी न होय मज त्याहुनी ।

70 हा धर्म-रुप संवाद जो अभ्यासील आमुचा
मी मानी मज तो पूजी ज्ञान-यज्ञ करुनियां ।

71 हें ऐकेल जो कोणी श्रद्धेनें द्वेष सोडुनी
पावेल कर्म-पूतांची तो हि निर्वेध सद-गति ॥

72 तूं हें एकाग्र चित्तानें अर्जुना ऐकलेंस की
अज्ञान-रुप तो मोह गेला संपूर्ण की तुझा

अर्जुन म्हणाला

73 मोह मेला चि तो देवा कृपेनें स्मृति लाभली
झालों निःशंक मी आतां करीन म्हणसी तसें ॥

संजय म्हणाला

74 असा कृष्णार्जुनांचा हा झाला संवाद अदभुत
थोरांचा ऐकिला तो मी नाचवी रोम रोम जो

75 व्यास-देवें कृपा केली थोर योग-रहस्य हें
मी योगेश्वर कृष्णाच्या मुखें प्रत्यक्ष ऐकिलें

- 76 हा कृष्णार्जुन-संवाद राया अदभुत पावन
आठवूनि मनी फार हर्षतों हर्षतों चि मी
- 77 स्मरुनि बहू तें रुप हरीचें अति अदभुत
राया विस्मित होऊनि नाचतों नाचतों चि मी ।
- 78 योगेश्वर जिथें कृष्ण जिथें पार्थ धनुर्धर
तिथें मी पाहतों नित्य धर्म श्री जय वैभव ॥

----- अध्याय अठरावा समाप्त -----

मराठी टंकलेखन: माधव दत्तात्रेय भिडे

॥

गीताई माउली माझी
तिच्या मी बाळ नेणता ।
पडतां रडतां घेई
उचलूनि कडेवरी ॥

परंधाम प्रकाशन, पवनार